Grundriß

der

römischen Rechtsgeschichte.

Für seine Vorlesungen

bearbeitet

von

Dr. Carl Sell,

ordentlichem Professor der Rechte und Beisitzer des Spruchcollegiums an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn.

Zweite Auflage.

Bonn.

Gedruckt bei Carl Georgi.

1851.

A. Einleitung.

§. 1. 1. Vorwort. Die Rechtsgeschichte gegenüber der Rechtswissenschaft.
§. 2. 2. Eintheilung der römischen Rechtsgeschichte.
§. 3. 3. Quellen der römischen Rechtsgeschichte.
I. Denkmäler.
1. Münzen. 2. Inschriften. 3. Geschäftsurkunden.
§. 4. II. Aus dem Alterthume erhaltene Schriften.
1. Nichtjuristische Schriften.
A. Römische.
B. Griechische.
2. Juristische Bücher.
A. Vorjustinianeische Schriften der Juristen.
B. Juristische Bücher unter und nach Justinian.
§. 5. 4. Methode der Behandlung der römischen Rechtsgeschichte.
§. 6. 5. Periodisirung der römischen Rechtsgeschichte.
§. 7. 6. Litteratur der römischen Rechtsgeschichte.

B. Aeußere römische Rechtsgeschichte.

Erste Periode.

Von der Entstehung Rom's bis zur Vertreibung der Decemvirn. a. u. 305.

§. 8. I. Bruchstück der politischen Geschichte. Vorwort. Von dem Grade der Glaubwürdigkeit unserer historischen Ueberlieferungen über Rom's früheste Zeit. — Reihenfolge der Könige. — Servianische Verfassung. — Vertreibung der Könige. — Consulat und Volkstribunat. — Decemvirat. —

1. Siegreicher Kampf der Plebs wider die Vorrechte des Patriciats:

a. um Allgemeingültigkeit der Plebiscite. — Lex Horatia (Valeria), a. u. 305. Ut quod tributim plebs jussisset, populum teneret. Liv. III. 55. — Lex Publilia, a. u. 415. Ut plebiscita omnes Quirites tenerent. Liv. VIII. 12. — Lex Hortensia, a. u. 467. Ut eo jure, quo plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur.

b. um Beschränkung der Willkühr der Magistrate. — Lex: Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet, qui creasset, eum jus fasque esset occidi, neque ea caedes capitalis noxae haberetur. a. u. 306. Liv. III. 55. — Lex: Ut qui tribunis plebis, aedilibus, judicibus, decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset: familia ad aedem Cereris, Liberi Liberaeque venum iret. a. u. 306. Liv. III. 55. — Lex Duilia: Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur. a. u. 306. Liv. III. 55. — Vergl. Liv. X. 9. — Leges Porciae. Cic. de rep. II. 31. Liv. X. 9. Lex Sempronia. Cic. pro Rab. 4. in Cat. IV. 5. in Verr. V. 63.

c. um Aufhebung des Heirathsverbotes zwischen Patriciern und Plebejern. — Lex Canuleja de connubio patrum et plebis. a. u. 310. Liv. IV. 1—6. —

d. um Theilhaberschaft an den höchsten Magistraturen.

e. um Milderung des harten Schuldrechts. — Geschichte der Zinsgesetzgebung. Leges foenebres. — Lex Poetelia Papiria: Ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret,

in compedibus aut nervo teneretur; pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Liv. VIII. 28.

f. um materielle Gleichheit. — Leges sumptuariae, cibariae, frumentariae, agrariae.

2. Politische Maximen der Römer gegenüber besiegten Völkerschaften. — Abschluß von Bündnissen, Ertheilung des römischen Bürgerrechts, Colonisationen, Verwandlung des unterjochten Landes in eine Provinz. — Gallia Cisalpina. — Civitates immunes et liberae. —

3. Sittenverfall, Bürgerkriege und daran sich anschließender Uebergang der Republik in eine Monarchie.

§. 31. II. Geschichte der Staatsverfassung.

AA. Rom's öffentliches Recht zweiter Periode im Inneren des Staates. — Staatsrecht.

Vorwort. Umfang des römischen Reichs.

§. 32. A. Von den Inhabern der Regierungsgewalt.

1. Regierungs-Antheil des Populus.

Von Vollbürgern (Cives optimo jure) und Nichtvollbürgern: α. Libertini. β. Municipes. γ. Aerarii. — Competenz und Verhältniß der Curiat- zu den Centuriat-Comitien. — Veränderung in der Art der Abstimmung. Leges tabellariae.

§. 33. 2. Regierungs-Antheil der Plebs.

Vom Volkstribunate.

§. 34. 3. Regierungs-Antheil des Senates.

Von den Veränderungen seiner Zusammensetzung und Competenz.

§. 35. 4. Regierungs-Antheil der Magistratus populi.

AA. Weltliche Obrigkeiten.

Von den Voraussetzungen, um eine Magistratur bekleiden zu können, Leges annales; von der fiscali-

schen Stellung der römischen Magistrate und ihrer Eintheilung in Magistratus maiores und minores.

a. Ordentliche Magistrate.

aa. Magistratus maiores.

α. Consules. — β. Censores. — γ. Praetores. αα. Praetor urbanus. ββ. Praetor peregrinus. γγ. Praetores provinciales. δδ. Praetores quaesitores.

bb. Magistratus minores.

α. Aediles curules. — β. Quaestores classici s. aerarii. — γ. Tribuni militum. — δ. Tribuni aerarii. — ε. Die nach der Zahl benannten Magistrate: αα. Quatuorviri qui curam viarum gererent. ββ. Triumviri monetales, aeris, argenti, auri flatores. γγ. Triumviri capitales, qui carceris custodiam haberent. δδ. Viginti sexviri und Vigintiviri. εε. Duumviri navales. ζζ. Decemviri stilitibus judicandis cet.

§. 36. B. Außerordentliche Magistrate.

α. Dictator und Magister equitum. — β. Interrex. — γ. Praefectus urbi. — δ. Tribuni militum consulari potestate.

§. 37. BB. Geistliche Obrigkeiten.

Von ihrer veränderten Ernennung.

§. 38. B. Von der Staatsverwaltung selbst.

1. Repräsentativ-Gewalt.

§. 39. 2. Oberaufsehende Gewalt.

§. 40. 3. Gesetzgebende Gewalt.

§. 41. 4. Richterliche Gewalt.

a. In Privatrechtsstreitigkeiten.

aa. In der Stadt Rom.

α. Decemviralgericht. Darüber s. §. 35. bb. ε. ζζ.

β. Centumviralgericht.

γ. Iudices, arbitri, recuperatores.

bb. In Italien.

cc. In den Provinzen.

b. In öffentlichen Straffachen.

Leges judiciorum publicorum. Quaestiones perpetuae. Iudices selecti; Criminaljurisdiction des Senates in Italien, und der Praesides provinciae in den Provinzen.

§. 42. 5. Vollziehende Gewalt.

§. 43. 6. Policei-Gewalt.

§. 44. 7. Staatswirthschafts-Gewalt.

§. 45. 8. Militair-Gewalt.

§. 46. 9. Finanz-Gewalt.

§. 47. 10. Aemter- und Würden-Gewalt.

§. 48. BB. Rom's öffentliches Recht zweiter Periode im Verhältnisse zu auswärtigen Nationen. — Völkerrecht.

§. 49. III. Geschichte der Quellen.

1. Leges populi, Plebiscita, Senatusconsulta.

§. 50. 2. Edicta magistratuum.

§. 51. 3. Responsa prudentum.

§. 52. 4. Einfaches Gewohnheitsrecht und Gerichtsgebrauch.

§. 53. IV. Geschichte der Bearbeitung des Rechts.

Ius civile Flavianum. L. 2. §. 7. D. de or. jur. (1. 2.) Cic. pro Mur. c. 11. ad Att. VI. 1. Liv. IX. 46. — Ius Aelianum s. Tripertita. L. 2. §. 38. D. l. c. — Maniliae venalium vendendorum leges s. actiones Manilii. Cic. de or. I. 57. 58. Varro de re rust. II. 5. — Hostilianae actiones. Cic. de or. l. c. — Erwachender Geist wissenschaftlicher Behandlung des Rechts. — Die ausgezeichnetsten Juristen sind: P. Sempronius (Σοφός), Tib. Coruncanius, † a. 509 u. c., L. Cincius Alimentus, die Brüder Publius Aelius Pätus und Sextus Aelius, genannt Catus, Marcus Porcius Cato (Censorius) † a. 605. u. c., Marcus Porcius Cato, der Sohn des vorigen †

† a. u. 600; Servius Fabius Pictor, M. Manilius, P. Mucins Scävola (Pontifex Maximus a. u. 623.); Q. Mucius Scävola (Minor), des vorigen Sohn; Q. Mucius Scävola (Augur) a. u. 637 Consul; Gallus Aquilius, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Caius Juventius, Servius Sulpicius Rufus, † a. u. 711; C. Trebatius Testa, C. Aelius Gallus.

Dritte Periode.

Von der Alleinherrschaft des Augustus bis zu Constantin dem Großen. — Von 725 a. u. oder 29 a. Chr. bis 325. p. Chr. n.

§. 54. I. Bruchstück der politischen Geschichte.
1. Von der Maxime des Augustus, die republikanischen Magistraturen in seiner Person zu häufen.

§. 55. 2. Von der Verleihung der kaiserlichen Macht durch eine Lex regia s. de imperio von Seiten des Volkes. Vergl. die Lex de imperio Vespasiani, bei Haubold-Spangenberg in den Monum. legal. p. 222. 223.

§. 56. 3. Von der Succession der Kaiser im Allgemeinen.

§. 57. 4. Reihenfolge der einzelnen Kaiser.

a. C. Julius Cäsar Octavianus (Augustus) v. 725 bis 767. u. c. oder v. 29. vor bis 14 nach Christus.
b. Tiberius bis 37 n. Chr.
c. Caligula bis 41 n. Chr.
d. Claudius bis 54 n. Chr.
e. Nero bis 68 n. Chr.
f. Galba bis 69 n. Chr.
g. Otho 69 n. Chr.
h. Vitellius 69 n. Chr.
i. Vespasianus v. 70 bis 79 n. Chr.
k. Titus bis 81 n. Chr.
l. Domitianus bis 96 n. Chr.
m. Nerva bis 98 n. Chr.

n. Trajanus bis 117 n. Chr.
o. Hadrianus bis 138 n. Chr.
p. Antoninus Pius bis 161 n. Chr.
q. Die Divi Fratres: L. Aurelius Antoninus Verus und Marcus Aurelius Antoninus Philosophus, von 161—169 n. Chr. zusammen, von da Marc. Aurel. allein bis 176 n. Chr., von 176—180 n. Chr. wieder zusammen mit:
r. Lucius Aurelius Commodus. Allein regiert dieser v. 180—193 n. Chr.
s. P. Helvius Pertinax, 193 n. Chr.
t. Didius Julianus 193 n. Chr.
u. Septimius Severus, v. 193—198 n. Chr. allein, von da bis 211 n. Chr. mit seinem Sohne:
v. M. Aurel. Antoninus Caracalla, dessen Mitregent von 211—212 n. Chr. ist:
w. Septimius Geta. Nach Geta's Tode regiert Caracalla noch allein bis 217 n. Chr.
x. Opilius Macrinus mit seinem Sohne Ant. Diadumenianus bis 218 n. Chr.
y. M. Aur. Ant. Heliogabalus bis 222 n. Chr.
z. M. Aur. Severus Alexander bis 235 n. Chr.
aa. C. Jul. Maximinus mit dem Beinamen Thrax bis 238 n. Chr.
bb. M. Ant. Gordianus I. und dessen Sohn Ant. Gordianus II. 238 n. Chr.
cc. Maximus Pupienus und Clodius Balbinus. 238 n. Chr.
dd. M. A. Gordianus III. bis 244 n. Chr.
ee. M. Jul. Philippus Arabs, mit seinem Sohne Philippus bis 249 n. Chr.
ff. Trajanus Decius bis 251 n. Chr.
gg. Trebonianus Gallus, mit seinem Sohne Volusianus und mit Hostilianus Perpenna bis 253 n. Chr.
hh. Jul. Aemilianus Pius 253 n. Chr.

ii. Valerianus mit seinem Sohne Gallienus bis 260 n. Chr.; von da

kk. Gallienus allein bis 268 n. Chr.

ll. Aurelius Claudius bis 270 n. Chr. (Vom Jahre 259—270 n. Chr. die Zeit der dreißig Tyrannen.)

mm. L. Dom. Aurelianus bis 275 n. Chr.

nn. Claudius Tacitus bis 276 n. Chr.

oo. Florianus 276 n. Chr.

pp. M. Aur. Valer. Probus bis 282 n. Chr.

qq. M. Aur. Carus mit seinen Söhnen Carinus und Numerianus bis 283 n. Chr.

rr. Carinus und Numerianus allein bis 284 n. Chr.

ss. C. Aur. Valer. Diocletianus bis 286 n. Chr. bis 305 n. Chr. allein, dann mit M. Aurel. Valer. Maximianus.

tt. Constantius Chlorus und C. Galerius Maximianus bis 306 n. Chr. (Cäsaren: Flavius Severus und Galerius Maximinus.)

uu. Galerius Maximianus und Flavius Severus bis 307 n. Chr. (Cäsar: Flavius Valerius Constantinus.)

vv. M. Aur. Maximianus Herculius, Flavius Valerius Constantinus (und Maxentius im Occident), C. Galerius Maximianus, Licinius (und Maximinus im Orient) bis 310 n. Chr.

ww. Galerius, Maxentius, Fl. Val. Constantinus, Licinius und Maximinus bis 311 n. Chr.

xx. Maxentius, Fl. Val. Constantinus, Licinius und Maximinus bis 312 n. Chr.

yy. Fl. Val. Constantinus, Licinius und Maximinus bis 313 n. Chr.

zz. Fl. Val. Constantinus und Licinius bis 325 n. Chr.

aaa. Fl. Val. Constantinus allein bis 327 n. Chr.

§. 58. II. Geschichte der Verfassung.

AA. Rom's öffentliches Recht dritter Pe-

Blüthezeit des römischen Rechts. Juristenschulen: Proculejaner und Sabinianer; das Haupt jener war Antistius Labeo, das dieser Atejus Capito; der Name kommt von Schülern beider, von Sempronius Proculus und Massurius Sabinus. Pomponius zufolge waren erklärte Proculejaner: Antistius Labeo; M. Coccejus Nerva, Vater; Sempronius Proculus; Nerva, Sohn; Pegasus; P. Juventius Celsus, Vater; Celsus, Sohn; Neratius Priscus. Sabinianer: Atejus Capito; Massurius Sabinus; C. Cassius Longinus; Javolenus Priscus; Aburnus Valens; Tuscianus; Salvius Julianus; außerdem noch Gajus, und wahrscheinlich auch Sext. Pomponius. — Häufig trennt man von den entschiedenen Anhängern beider Schulen die

Eklektiker, unter dem Namen Miscelliones oder Herciscundi. — Außer den bereits genannten Juristen dieses Zeitraums sind noch weiter als bedeutend hervorzuheben: L. Cäcilius Africanus; Terentius Clemens; L. Volusius Mäcianus; Ulp. Marcellus; A. Cervidius Scävola; Q. Venulejus Saturninus; Aelius Marcianus, Aemilius Macer; und am allerwichtigsten sind die in Valentinian's III. Citirgesetz aufgenommenen fünf: Gajus, Aemilius Papinianus, Julius Paulus, Domitius Ulpianus und Herennius Modestinus.

Vierte Periode.

Von Constantin's Alleinherrschaft bis zu Justinian's Tode.

Von 325—565 n. Chr.

§. 78. I. Bruchstück der politischen Geschichte.
1. Hauptmomente aus der Regierung Constantin's des Großen:
a. Verlegung der Residenz von Rom nach Byzanz.
b. Neue Eintheilung des Reichs.
c. Neue Verwaltung des Staats.
d. Veränderung der religiösen Reichszustände.

§. 79. 2. Gründung von Barbarenreichen auf römischem Boden:
a. Des westgothischen; (Breviarium Alarici).
b. Des ostgothischen; (Edictum Theodorici).
c. Des burgundischen; (Lex Burgundionum).

§. 80. Reihenfolge der einzelnen Kaiser:
a. Fl. Valer. Constantinus allein von 325—337 n. Chr.
b. Constantinus II., Constantius und Constans bis 340 n. Chr., des Fl. Val. Constantinus Söhne.
c. Constantius und Constans bis 350 n. Chr.

d. Constantius allein bis 361 n. Chr.
e. Flavius Julianus (Apostata) bis 363 n. Chr.
f. Flavius Jovianus bis 364 n. Chr.

Erste Theilung des Reichs.

Orient.

g. Valens bis 378 nach Chr.
h. Theodosius I. allein von 379 bis 384 n. Chr.
i. Theodosius I. und Arcadius bis 392 n. Chr.

Occident.

g. Fl. Valentinianus I. allein bis 367 n. Chr.
h. Fl. Valeht. I. und Gratianus bis 375 n. Chr.
i. Gratianus und Valentianus II. bis 383 n. Chr.
k. Valentinianus II. allein bis 392 n. Chr.

Vereinigung des Reichs.

l. Theodosius I. mit Arcadius und Honorius, seinen Söhnen, bis 395 n. Chr.

Zweite Theilung des Reiches.

Orient.

m. Arcadius allein bis 402 n. Chr.
n. Arcadius und Theodosius II. bis 408 n. Chr.
o. Theodosius II. bis 450 n. Chr.
p. Marcianus bis 457 n. Chr.
q. Leo I. (Thrax) bis 474 n. Chr.
r. Leo II. 474 n. Chr.
s. Zeno (Isauricus) bis 491 n. Chr.
t. Anastasius bis 518 n. Chr.
u. Justinus I. bis 527 n. Chr.
v. Justinus I. und Justinianus 527 n. Chr.

Occident.

m. Honorius bis 423 n. Chr.
n. Johannes (Tyrannus) bis 425 n. Chr.
o. Valentinianus III. b. 455 n. C.
p. Petronius Maximus 455 n. C.
q. Mäcilius Avitus b. 456 n. C.
r. Julius Majorianus v. 457 bis 461 n. Chr.
s. Libius Severus bis 465.
t. Anthemius bis 472.
u. Anicius Olybrius bis 473.
v. Glycerius bis 474.
w. Julius Nepos bis 475.
x. Romulus Augustulus bis 476 n. Chr.

w. Justinianus allein, von 527 —565 n. Chr.

Barbarenkönige in Italien.

Odoacer, König der Heruler v. 476—493.

Ostgothenkönige.

Theoderich bis 526.
Athalarich (unter Vormundschaft seiner Mutter Amalasuntha) bis 534.
Theodat bis 536.
Vitiges bis 540.
Ildebald bis 541.
Erarich 541.
Totilas v. 541—552.
Tejas bis 553. n. Chr.

Narses, Feldherr Justinian's, besiegt den Tejas und vereinigt dadurch wieder das occidentalische Reich mit dem orientalischen.

§. 81. II. Geschichte der Verfassung.
Vorwort. Umfang des römischen Reichs.

§. 82. AA. Rom's öffentliches Recht vierter Periode im Inneren des Staates. — Staatsrecht.

A. Von den Inhabern der Regentengewalt.

I. Der Kaiser.

§. 83. II. Dem Kaiser zur Seite stehende Behörden.
1. Der Senat. (Neuer Senat in Constantinopel.)

§. 84. 2. Einzelne Beamte für das ganze Reich.
a. Schon früher vorhandene.
aa. Consules. — bb. Praetores. — cc. Praefectus urbi. — dd. Praefectus praetorio.

§. 85. b. Neue kaiserliche Beamte.
aa. Magistri militum (equitum, peditum). — bb. Praepositus sacri cubiculi. — cc. Quaestor sacri palatii. — dd. Magister officiorum. — ee. Co-

mes sacrarum largitionum s. thesaurorum. — ff. Comes rerum privatarum. — gg. Comes domesticorum (equitum, peditum). — hh. Castrensis sacri palatii.

§. 86. c. Rangverhältniß der Hofbeamten, Dignitarien untereinander.

§. 87. 3. Consistorium principis.

§. 88. 4. Gewisse Localbeamte.

§. 89. B. Von der Staatsverwaltung selbst.

1. Repräsentativgewalt.

§. 90. 2. Oberaufsehende Gewalt.

§. 91. 3. Gesetzgebende Gewalt.

§. 92. 4. Richterliche Gewalt.

a. In Privatstreitigkeiten.

aa. In Rom und Constantinopel.

α. In erster Instanz.

β. In zweiter Instanz.

γ. In dritter Instanz.

bb. In Italien und den Provinzen.

b. In öffentlichen Strafsachen.

§. 93. 5. Vollziehende Gewalt.

§. 94. 6. Polizei-Gewalt.

§. 95. 7. Staatswirthschafts-Gewalt.

§. 96. 8. Militairgewalt.

§. 97. 9. Finanzgewalt.

§. 98. 10. Aemter- und Würdengewalt.

§. 99. BB. Rom's öffentliches Recht vierter Periode im Verhältnisse zu auswärtigen Nationen. — Völkerrecht.

§. 100. III. Geschichte der Quellen.

A. Quellen im Allgemeinen.

§. 101. B. Insbesondere:

1. Citirgesetz Valentinians III.

§. 102. 2. Kaiserliche Constitutionen.

§. 103. 3. Sammlung derselben im Orient. Gregorianus,

Hermogenianus und Theodosianus Codex. — Novellen vorjustinianeischer Kaiser.

§. 103a. Römische Rechtssammlungen in den Barbarenreichen.

§. 104. 4. Die justinianeische Compilation und Justinian's Novellen.

§. 105. IV. Geschichte der Bearbeitung des Rechts. Von dem Verschwinden des productiven Geistes früherer Zeit. 1. Sammelwerke: a. Vaticana Fragmenta. b. Consultatio veteris Icti de pactis. c. Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio. — 2. Notitia Dignitatum imperii Romani et orientalis et occidentalis. — 3. *Θεοφίλου ἀντικήνσωρος τὰ εὑρισκόμενα* s. Theophili antecessoris paraphrasis graeca Institutionum Caesarearum. — 4. Iuliani Antecessoris Const. Novellarum Iustiniani imp. epitome.

C. Innere römische Rechtsgeschichte.

I. Geschichte des römischen Privatrechts.

§. 1. Vorwort: System des römischen Privatrechts.

Gaius I. 8. Omne autem jus, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res vel ad actiones. L. 1. D. de statu hom. (1. 5.) §. 12. I. de jure nat. gent. et civ. (1. 2.)

Erster Abschnitt des römischen Privatrechts. Lehre der Iura status.

§. 2. AA. Begriff und Hauptarten des Status im Allgemeinen. Status libertatis, civitatis, familiae. — Capitis deminutio maxima, media, minima.

1) Status aetatis s. legitimus. L. 13. D. de probat. (22. 3.) Status ingenuitatis. Paul. S. R. V. 1. §. 1. Status illaesae dignitatis. L. 5. §. 1. 2. D. de extraord. cogn. (50. 13.) — 2) L. 33. §. 1. D. de procur. (3. 3.) Ulp. Eum vero, *qui de suo statu litigat*, procuratorem habere posse non dubitamus, non solum in administratione rerum, sed etiam in actionibus, quae ei vel adversus eum competant; *ex possessione sive*

servitutis sive libertatis de suo statu litigat. L. 39. §. 5. D. eod. L. 21. pr. D. quod met. c. (4. 2.) L. 5. Th. C. ad S.C. Claud. (4. 11.) Quaecunque mulierum post hanc legem servi contubernio se miscuerit, . . . *statum libertatis amittat.* — Pr. I. de cap. dem. (1. 16.) Est autem capitis deminutio *prioris status* commutatio, eaque tribus modis accidit. — 3) §. 3. I. eod. *Minima* capitis deminutio est, quum et civitas et libertas retinetur, sed *status hominis* commutatur. — 4) L. 11. D. de cap. min. (4. 5.) Paulus: *Capitis deminutionis* tria genera sunt: *maxima*, *media*, *minima*; tria enim sunt, quae habemus, *libertatem*, *civitatem*, *familiam.* Igitur cum omnia haec amittimus, hoc est, libertatem et civitatem et familiam, *maximam* esse *capitis deminutionem:* cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, *mediam esse capitis deminutionem:* cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, *minimam* esse *capitis deminutionem* constat. Gaius I. §. 159—162. Ulp. XI. 10—13. §. 5. I. de cap. min. (1. 16.)

§. 3. BB. Von dem Mangel des Status libertatis. — Lehre von der Sklaverei.

AA. Begriff und Natur der Servitus im Allgemeinen.

§. 1. I. de jure pers. (1. 3.) Servitus autem est constitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur. L. 215. D. de V. S. (50. 16.) Paulus: *Potestatis* verbo plura significantur, in persona magistratuum imperium, in persona liberorum patria potestas, *in persona servi dominium.* Gaius I. 54. Ulp. XIX. 1. — L. 32. D. de R. I. (50. 17.) Ulp. Quod attinet ad jus civile, servi pro nullis habentur; non tamen et jure naturali, quia, quod ad jus naturale attinet, omnes homines aequales sunt. — §. 4. I. de jure pers. (1. 3.) In servorum conditione nulla differentia est. — §. 4. I. de cap. min. (1. 16.) Servus autem manumissus capite non minuitur, *quia nullum caput habuit.*

§. 4. BB. Von einzelnen Arten der Servitus und servitutsähnlichen Zuständen.

1. Vom Servus poenae (Servitus poenae) und Servus publicus s. Caesaris.

L. 17. D. de poenis (48. 19.) Marcianus: Sunt quidem *servi poenae*, ut sunt in metallum dati, et in opus metalli, et si quid iis testamento datum fuerit, pro non scripto est, quasi non *Caesaris* servo datum, sed *poenae.* L. 3. pr. D. de his quae pro non script. hab. (34. 8.) — Ulp. XX. 16. *Servus publicus populi Romani* partis dimidiae testamenti faciendi habet jus.

§. 5. 2. Vom Statu liber.

Dig. XL. 7. De statu liberis. Ulp. II. De statu libero. §. 1. Qui sub conditione testamento liber esse jussus est, *statu liber* appellatur. §. 2. Statu liber, quamdiu pendet conditio, servus heredis est. §. 3. Statu liber, seu alienetur ab herede sive usucapiatur ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit.

§. 6. 3. Vom *Nexus*, *Nexu vinctus*.

Varro de ling. lat. m. VII. §. 105. Ed. Müll. *Nexum* Mamilius scribit, omne quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia. Mutius, quae per aes et libram fiant, ut obligentur, praeterquam mancipio detur. Hoc verius esse, ipsum verbum ostendit, de quo quaerit; nam idem, quod obligatur per libram neque suum fit, (*nec, quod* suum fit, conj. Sell, de juris Romani nexo et mancipio p. 22 ff.) inde nexum dictum. Liber qui suas operas in servitutem pro pecunia, quam debet, dat, dum solveret, *nexus* vocatur. — Festus s. v. *Nexum* est, ut ait Gallus Aelius, quodcunque per aes et libram geritur, idque *necti* dicitur, quo in genere sunt haec, testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio. — *Nexum aes* apud antiquos dicebatur pecunia, quae per nexum obligatur.

§. 7. 4. Vom Addictus s. Iudicatus.

Plaut. Merc. IV. 1. §. 31. (Mulier) jam *addicta* et abducta erat, cum ad portum venio. Quinct. Inst. or. V. c. 10. Aliud est servum esse, aliud servire: qualis esse in *addictis* quaestio solet. Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus. Gellius XX. 1. Verba legis (XII Tab.): Aeris confessi rebusque jure *judicatis* triginta dies justi sunto: post deinde manus injectio esto: in jus ducito: ni judicatum facit, aut quis endo em jure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus quindecim pondo ne minore (majore, conj. Cujac.) aut si volet maiore (minore conj. Cuj.) vincito: si volet, suo vivito: ni suo vivit, qui em vinctum habebit, libros farris endo dies dato. si volet, plus dato. — Gaius III. 189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat: nam liber verberatus *addicebatur* ei cui furtum fecerat; utrum autem *servus* efficeretur ex addictione, an *adjudicati* loco constitueretur, Veteres quaerebant. — Gaius III. 199. Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit, velut si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, sive etiam uxor, quae in manu nostra sit, sive etiam *judicatus* vel auctoratus meus subreptus fuerit.

§. 8. 5. Vom Auctoratus.

Gaius l. c. Seneca Epist. XXXVII. Coll. LL. Mos. et Rom. IV.

c. 3. §. 2. Ergo secundum leges viro etiam filiofamilias permittitur etiam domi suae deprehensum adulterum interficere servum et *eum, qui auctoramento rogatus est ad gladium*, vel etiam illum, qui operas suas ut cum bestiis pugnaret locavit. Ib. IX. c. 9. §. 2. Hominibus hac lege in reum testimonium dicere ne liceto, . . . *qui*(ve) *depugnandi causa auctoratus erit*, quive ad bestias depugnare se locavit cet.

§. 9. 6. Vom Mancipium.

Gaius I. §. 116 seqq. Superest, ut exponamus, quae personae *in mancipio* sint. Omnes igitur liberorum personae, sive masculini sive feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam servi mancipari possunt. Idem juris est in earum personis, quae in manu sunt. . . . §. 123. mancipati mancipataeve servorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio sunt, neque hereditatem neque legata aliter capere possint, quam si simul eodem testamento liberi esse jubeantur, sicuti juris est in persona servorum. §. 138. Ii qui in causa mancipii sunt, quia servorum loco habentur, vindicta, censu, testamento manumissi sui juris fiunt.

§. 10. 7. Vom Latinus Iunianus.

a. Geschichtliche Einleitung:

Rechtliche Stellung des alten Latium; Ius Latii, Latinitas.

Vergl. Cic. pro Caec. 35. Liv. XXVII. 9. 10; und Aeußere römische Rechtsgeschichte S. 69. 70.

b. Begriff und Entstehung der Latini Iuniani.

§. 3. I. de libertin. (3. 5.) Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et justam libertatem consequebantur et fiebant *cives Romani*; modo minorem et *Latini* ex Lege Iunia Norbona fiebant, modo inferiorem et fiebant ex Lege Aelia Sentia *dedititiorum* numero. — Gaius I. 17. In cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex jure Quiritium domini, et justa ac legitima manumissione liberatur, id est vindicta aut censu aut testamento, is civis romanus fit; *sin vero aliquid eorum deerit, Latinus erit.* — Gaius III. 56. Admonendi sumus, . . eos, qui nunc *Latini Iuniani* dicuntur, olim ex jure Quiritium servos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma servari solitos; unde etiam res eorum peculii jure ad patronos pertinere solita est: postea vero per Legem Iuniam eos omnes, quos praetor in libertatem tuebatur, liberos esse coepisse et appellatos esse *Latinos Iunianos*; *Latinos*,

ideo, quia lex eos liberos perinde esse voluit, atque si essent cives romani ingenui, qui ex urbe Roma in latinas colonias deducti coloniaril esse coeperunt; *Iunianos* ideo, quia per Legem Iuniam liberi facti sunt, etiamsi non cives romani. Gaius I. 22. — α) Ulp. I. 10. hodie autem ipso jure liberi sunt *ex Lege Iunia*, qua lege Latini sunt nominatim inter amicos manumissi. — β) Ulp. I. 12. Eadem lege (*Aelia Sentia*) cautum est, ut minor triginta annorum servus vindicta manumissus civis romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit, id est sine consilio manumissum, censuve, servum manere putat; testamento vero manumissum perinde haberi jubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. — γ) Ulp. I. 16. Qui tantum in bonis, non etiam ex jure Quiritium servum habet, manumittendo Latinum facit. — Dositheus. §. 12.

c. Vermögenrechtliche Stellung der Latini Iuniani.

Gaius III. 55—73. (§. 55. Sequitur, ut *de bonis Latinorum libertinorum* dispiciamus.) Gaius I. 23. 24. II. 110. 275. Ulp. XX. 14. XXII. 3. 8. XXV. 7. — Ulp. XI. 16. — §. 4. I. de succ. lib. (3. 7.) (Latini) licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum jure quodammodo peculii ex Lege Iunia manumissores detinebant. Ueber das S.C. Largianum und ein hierher gehöriges Edictum Divi Trajani s. §. 4. i. m. I. cit. —

d. Erlangung der Civität von Seiten der Latini Iuniani.

Ulp. Tit. III. de Latinis. §. 1. Latini jus Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis (ex Lege Iunia, §. 3.), iteratione, militia, (ex Lege Visellia, §. 5.), nave, (ex Edicto Divi Claudii, §. 6.), aedificio, pistrino, praeterea ex SCto vulgo quaesitos tres enixa. §. 2—6. Gaius I. 28. Latini multis modis ad civitatem romanam perveniunt. §. 29. seqq.

e. Aufhebung der latina libertas im justinianeischen Rechte.

L. un. C. de lat. lib. toll. (7. 6.) §. 4. i. f. I. de succ. lib. (3. 7.)

§. 11. 8. Vom Dediticius.

Ulp. I. 11. Dediticiorum numero sunt qui poenae causa vincti sunt a domino, quibusve stigmata inscripta fuerunt, quive propter noxam torti nocentesque inventi sunt, quive traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, inve ludum vel custodiam conjecti fuerunt, deinde

quoquo modo manumissi sunt, idque lex Aelia Sentia facit. Gaius I. 13. Ueber die rechtliche Stellung der Dediticii vergl. Gaius I. 25—27. III. 75. Ulp. XX. 14. XXII. 2. §. 3. I. de libertin. (1. 5.) — L. un. C. de dedit. lib. toll. (7. 5.) a. 530. p. Chr. n.

§. 12. 8. Von dem Colonus, (Colonate), Agricola, Rusticus, Inquilinus, Glebae adhaerens, Adscripticius, Censitus, Tributarius, Originarius.

L. un. C. de colonis thracensibus (11. 51.) Theod. et Arc. Per universam dioecesin Thraciarum sublato in perpetuum humanae capitationis censu, jugatio totum terrena solvatur. Et ne forte colonis tributoriae sortis nexibus absolutis, vagandi et, quo libuerit, recedendi facultas permissa videatur, ipsi quidem originario jure teneantur, et *licet conditione videantur ingenui*, *servi tamen terrae ipsius*, *cui nati sunt*, *existimentur*, nec recedendi, quo velint, aut permutandi loca habeant facultatem, sed possessor eorum jure utatur et patroni sollicitudine et domini potestate; cet. L. 1. Th. C. de inquilinis et colonis (5. 10.) L. 3. Th. C. de bonis mil. (5. 4.) L. 11. 23. C. de agricol. (11. 47.)

§. 13. BB. Entstehung der Sklaverei.

§. 4. I. de jure pers. (1. 3.) Servi autem aut nascuntur aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris; fiunt aut jure gentium, id est ex captivitate, aut jure civili, quum liber homo major viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est.

1. Iure gentium.

L. 5. D. de stat. hom. (1. 5.) Marcian. Iure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur, aut qui ex ancillis nostris nascuntur.

a. Durch Geburt von einer Sclavin.

L. 24. D. de statu hom. (1. 5.) Ulp. Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur, nisi lex specialis aliud inducit. Vergl. Gaius I. 85. 86. 88. 89. Vergl. §. 4. I. cit. L. 5. D. cit.

b. Durch feindliche Gefangenschaft.

Gaius II. 69. Ea quoque quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt. Vergl. §. 4. I. cit. L. 5. D. cit.

§. 14. 2. Iure civili.

a. Wegen Umgehung des Census und Kriegsdienstes.

Liv. I. 44. Cic. pro Caec. c. 34. Non. Marc. I. 67. L. 4. §. 10. D. de re mil. (49. 16.) Arrius Menander: Gravius autem delictum est

detrectare munus militiae, quam appetere: nam et qui ad delectum olim non respondebant, ut proditores libertatis in servitutem redigebantur, sed mutato statu militiae recessum a capitis poena est, quia plerumque voluntario milite numeri supplentur.

b. Durch Verkauf in Folge vorheriger Addictio.

Vergl. Innere R. G. §. 7.

c. Wegen Verkaufs pretii participandi causa.

§. 4. I. cit. L. 7. pr. D. de lib. caus. (40. 12.) Ulp. Liberis etiam hominibus, maxime si maiores viginti annis venum se dari passi sunt, vel in servitutem quaqua ratione deduci, nihil obest, quominus possint in libertatem proclamare, *nisi forte se venundari passi sunt, ut participaverint pretium.* L. 7. §. 1. 2. 3. 40. D. eod. Nov. Leon. 59.

d. In Folge des S. C. Claudianum.

Suet. Vespas. c. 11. Gaius I. 91. 160. Item feminae liberae ex S.C. Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus invitis et denuntiantibus, nihilominus cum servis eorum coierint. L. un. C. de SCto Claud. tollendo. (7. 24.)

e. Revocatio in servitutem.

L. 5. pr. D. de jure patron. (37. 14.) L. 1. Th. C. de libert. (4. 10.) Constantinus: Libertis ingratis in tantum jura adversa sunt, ut, si quadam jactantia vel contumacia cervices erexerint aut levis offensae contraxerint culpam, a patronis rursus sub imperia ditionemque mittantur.

f. Servitus poenae.

Vergl. Innere R. G. §. 4.

§. 15. CC. Wirkungen der Sclaverei.

1. In persönlicher Beziehung.

a. Zur Zeit der Republik.

Gaius I. 52. In potestate itaque sunt servi dominorum, quae quidem potestas juris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem esse: et quodcunque per servum adquiritur, id domino adquiritur. L. 1. §. 1. D. de his qui sui vel al. j. s. (1. 6.) §. 1. I. eod. (1. 8.) Pr. I. de libert. (1. 5.) Plut. Coriol. c. 24.

b. Zur Kaiserzeit.

Gaius I. 53. Sed hoc tempore neque civibus Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos saevire. Nam ex constitutione sacratissimi Imperatoris Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non

minus teneri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem Principis constitutionem coërcetur. Nam consultus a quibusdam Praesidibus provinciarum de his servis, qui ad fana Deorum vel ad statuas Principum confugiunt, praecepit, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos suos vendere. — L. 11. §. 1. D. ad Leg. Corn. de sic. (48. 8.) Modest. Servo sine judice ad bestias dato, non solum qui vendidit, poena, verum et qui comparavit, tenebitur. L. 11. §. 2. D. eod. *Post Legem Petroniam et Senatusconsulta ad eam Legem pertinentia* dominis potestas ablata est, ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere; oblato tamen judici servo, si justa sit domini querela, sic poenae tradetur. L. 2. D. de his qui sui (1. 6.) L. 42. D. de contr. empt. (18. 1.) Suet. Claud. c. 25. — Constantin in L. un. C. de emendatione servorum (9. 14.) — Ulp. XII. 3. Servilis cognatio nulla (est.)

§. 16. 2. In vermögensrechtlicher Beziehung.

a. Auf dem Gebiete der Rechtsgeschäfte.

α. Vom Erwerbe des Herrn durch den Sclaven.

Gaius I. 52. Quodcunque per servum adquiritur, id dominis adquiritur. II. 86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate, manu mancipiove habemus; item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. Vergl. §. 87—89. 91—95. L. 39. D. de verb. stip. (45. 1.) Paul. Dominus servo stipulando sibi adquirit. L. 15. D. de stip. serv. (45. 3.) L. ult. C. per quas pers. (4. 27.) — Pr. I. quib. non est perm. f. test. (2. 12.)

β. Von der Verpflichtung des Herrn durch den Sclaven.

Darüber vergl. Gaius IV. 69—74.

γ. Von der Obligationsfähigkeit des Sclaven an sich.

L. 43. D. de O. et A. (44. 7.) Paulus: Servus ex contractibus non obligatur. — L. 14. D. de O. et A. (44. 7.) Ulp. Servi . . . ex contractu . . *civiliter* quidem non obligantur, sed *naturaliter* et obligantur, et obligant. Denique si servo, qui mihi mutuam pecuniam dederat, manumisso solvam, liberor. — L. 64. D. de cond. ind. (12. 6.) Tryphonin. Si quod dominus servo debuit, manumisso solvit, quamvis existimans ei aliqua teneri actione, tamen repetere non poterit, quia *naturale* agnovit *debitum*; ut enim libertas naturali jure continetur, et dominatio ex gentium jure introducta est, ita debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intelligenda est. —

b. Auf dem Gebiete der Delicte.

α) Gaius IV. 75. Ex maleficiis filiorum familias servorumve, veluti si furtum fecerint aut injuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. Idem IV. §. 77. 78. L. 2. D. si ex nox. c. ag. (2. 9.) — β) L. 14. D. de O. et A. (44. 7.) Ulp. Servi ex delictis quidem obligantur, et si manumittantur, obligati remanent.

§. 17. EE. Ende der Sclaverei, abgesehen vom Falle des Todes des Sclaven.

1. Durch Beendigung der feindlichen Gefangenschaft jure postliminii. — Von der Redemptio.

Festus s. v. Postliminium. Gaius I. 129. Ulp. X. 4. XXIII. 5. Paulus II. 25. 1. IV. 8. 24. §. 17. I. de rer. div. (2. 1.) L. 12. 19. D. de capt. et de postliminio. — Ueber die Redemptio s. L. 19. §. 9. L. 20. §. 2. D. eod. L. 8. 11. C. de postl. revers. et redemptis ab hostibus. (8. 51.) L. 20. §. 1. D. qui test. f. (28. 1.)

§. 18. 2. Durch Freilassung, Manumissio.

Pr. I. de libertin. (1. 5.) Manumissio est datio libertatis. Nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, manumissus liberatur a potestate; quae res a jure gentium originem sumsit.

a. Erfordernisse.

aa. Im Allgemeinen.

α. Bis zu Ende der Republik.

β. Seit der Lex Aelia Sentia und Furia Caninia unter Augustus.

Gaius I. 17. In cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta et ex jure Quiritium domini et justa ac legitima manumissione liberetur, id est, vindicta aut censu aut testamento, is civis Romanus fit: sin vero aliquid eorum deerit, Latinus erit. Ulp. I. 10. — 1. Inhalt der *Lex Aelia Sentia: a*) Gaius I. 13. *Lege* . . *Aelia Sentia* cavetur, ut qui servi a dominis poenae nomine vincti sint, quibusve stigmata inscripta sint, deve quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse convicti sint, quique, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, traditi sint, inve ludum custodiamve conjecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant, cuius condicionis sunt *peregrini dediticii.* Siehe auch noch §. 14. 15. — *b*) Gaius I. §. 18. Quod autem de aetate servi requiritur, *Lege Aelia Sentia* introductum est. (Ulp. I. 12.) Nam ea Lex

minores XXX. annorum servos non aliter voluit manumissos cives Romanos fieri, quam si vindicta, apud consilium justa causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. Ulp. I. 12. — Ueber die justae causae manumissionis vergl. §. 19; über das Consilium Ulp. I. 13a. Gaius I. 25. — c) Ulp. I. 13. Eadem Lex eum dominum, qui minor viginti annorum est, prohibet servum manumittere, praeterquam si causam apud consilium probaverit. — d) Ulp. I. 14. Ab eo domino, qui solvendo non est, servus testamento liber esse jussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, civis Romanus et heres fit; si tamen alius ex eo testamento nemo heres fit; quodsi duo pluresve liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit, quod et ipsum *Lex Aelia Sentia* facit. Gaius I. 21. — e) Ulp. I. 15. Eadem Lex in fraudem creditoris et patroni manumittere prohibet. — 2. Inhalt der *Lex Furia Caninia: a*) Ulp. I. 24. *Lex Furia Caninia* jubet testamento ex tribus servis non plures quam duos manumitti, et usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit; a decem usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, aeque ut ex priori numero; a triginta usque ad centum quartam partem, aeque ut decem ex superiori numero liberari possint; a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero viginti quinque possint fieri liberi, et denique praecipit, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. — *b*) Ulp. I. 25. Eadem Lex cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur. — Vergl. Gaius I. 43—46.

§. 19. bb. Gehörige Form insbesondere.

α. Feierliche Freilassung; justa manumissio.

Theoph. I. 5. §. 4. Ulp. I. §. 6. Cives romani sunt liberti, qui legitime manumissi sunt, id est aut *vindicta* aut *censu* aut *testamento*, nullo jure impediente.

αα. Manumissio vindicta.

Ulp. I. §. 7. *Vindicta* manumittuntur apud magistratum populi romani velut consulem praetoremve vel proconsulem. Vergl. Liv. II. 5. Fest. s. v. Manumitti. Boëth. ad Top. I. 2. 10.

ββ. Manumissio censu.

Ulp. I. §. 8. *Censu* manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae jussu dominorum inter cives romanos censum profitebantur. Vergl. Liv. XLI. 9. Fragm. Dosith. §. 17. Boëth. l. c.

γγ. Manumissio testamento.

Ulp. I. 9. Ut *testamento* manumissi liberi sint, Lex duodecim ta-

bularum facit, quae confirmat (testamento datas libertates. Ex conject. Cujac.) L. 120. D. de V. S. (50. 16.)

a. Durch directa verba.

Ulp. I. 23. II. 7. 8. Gaius II. 267. Qui directo testamento liber esse jubetur, velut hoc modo: Stichus servus meus liber esto, vel Stichum servum meum liberum esse jubeo, is ipsius testatoris fit libertus; nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex jure Quiritium fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur.

b. Fideicommissaria libertas.

Dig. XL. 5. Cod. VII. 4. De fideicommissariis libertatibus. Ulp. II. 7. Libertas . . potest dari . . et *per fideicommissum*, ut puta: Rogo, fidei tuae committo, ut iste Stichum servum manumittat. §. 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio servo testatoris, quam heredis aut legatarii, vel cuiuslibet extranei servo. Gaius II. 263—266. Ueber das SC. Dasumianum vergl. L. 51. §. 4. D. de fideic. lib. (40. 5.), über das S.C. Articulejanum L. 51. §. 7. D. eod., über das S.C. Rubrianum L. 3. §. 3. D. de legit. tut. (26. 4.) in Verbindung m. L. 26. §. 7. D. de fideic. lib. (40. 5.), über das S.C. Iunianum L. 28. §. 4. D. eod. — L. 15. 16. 17. C. eod. (7. 4.) — Ulp. II. 8. Is qui directo liber esse jussus est, orcinus fit libertus; is autem cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus.

δδ. Manumissio adoptione.

Plaut. Poen. IV. 2. v. 82. Gellius V. 19. Alioquin, si juris ista antiquitas servetur, etiam servus a domino per praetorem dari in adoptionem potest. — §. 12. I. de adopt. (1. 11.) Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari.

εε. Manumissio in sacrosanctis ecclesiis.

L. 1. C. de his quae in eccles. manum. (1. 13.) a. 316. p. Chr. L. un. Th. C. de manumiss. in eccl. (4. 7.) a. 321 p. Chr. Beide von Constantin. L. 2. C. de his qui in eccl. (1. 13.)

§. 20. β. Unfeierliche Freilassung.

Ueber die Manumissio inter amicos, per epistolam vergl. §. 1. I. de libert. (1. 5.) Dosithei Fragm. §. 4.; über die Man. per mensam (s. convivii adhibitione) Theoph. I. 5. §. 4. L. un. §. 1. 2. C. de lat. lib. toll. (7. 6.); über die Erklärung des Herrn, daß der Sclave sein Sohn sei L. un. §. 10. C. eod. §. 12. i. f. I. de adopt. (1. 11.); über die vom Herrn

bewerkstelligte Verheirathung eines Sclaven mit einer Freien Nov. 22. c. 10. 17.; u. dergl. m.

§. 21. γ. Iteratio.

Dosith. Fragm. §. 16. Is autem, qui manumittitur inter amicos, quotcunque sit annorum, Latinus fit, et solum ei hoc prodest libertas, ut postea iterum possit ex vindicta vel testamento manumitti et civis romanus fieri. Ulp. III. 4.

§. 22. b. Wirkung der Freilassung,

α. In Bezug auf die Qualität der erlangten Freiheit.

§. 3. I. de libertin. (3. 5.) Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et justam libertatem consequebantur, et fiebant *Cives romani;* modo minorem et *Latini* ex Lege Iunia Norbana fiebant; modo inferiorem et fiebant ex Lege Aelia Sentia *Dediticiorum* numero. Dosithei Fragm. §. 5. Antea enim una libertas erat, et libertas fiebat vel ex testamento vel in censu: et civitas romana competit manumissis, quae appellatur *legitima libertas.* Hi autem, qui domini voluntate in libertate erant, manebant servi, et manumissores audebant eos iterum per vim in servitutem ducere; sed interveniebat Praetor, et non permittebat manumissum servire. Omnia autem tanquam servus acquirebat manumissori. — §. 6. Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur, et fiunt *Latini Iuniani* cet. — Cod. VII. 6. De latina libertate tollenda et per certos modos in civitatem romanam transfusa. Cod. VII. 5. De dediticia libertate tollenda.

§. 23. β. Iura patronatus.

Dion. II. 9. 10. — Serv. ad Aen. VI. 609. Liv. V. 32. Gaius III. 40—42. L. 5. §. 20. 26. D. de agnosc. et alend. lib. (25. 3.) Dig. XXXVII. 14. De jure patronatus. Cod. VI. 4. De bonis libert. et jure patronatus. Dig. XXXVII. 15. Cod. VI. 6. De obsequiis (parentibus et) patronis praestandis. Dig. XXXVIII. 1. Cod. VI. 3. De operis libertorum. Cod. VI. 13. De bonorum possessione contra tabulas liberti, quae patronis liberisque eorum datur. — L. 26. §. 12. D. de cond. ind. (12. 1.) Ulp. Libertus, quum se putaret operas patrono debere, solvit; condicere eum non posse, quamvis putans se obligatum solvit, Iulianus libro decimo Digestorum scripsit, *natura enim operas patrono libertus debet.* — Nov. 78. pr. c. 1. 2. 5.

§. 24. γ. Publicistische Stellung der Freigelassenen.

Ueber die Zeit der Republik vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 32, S.

75. 76. Ueber die Kaiserzeit vergl. L. 3. pr. D. de bonis libert. (38. 2.) Ulp. Etiamsi *jus annulorum* consecutus sit libertus a principe, adversus huius tabulas venit patronus, ut multis rescriptis continetur; *hic enim vivit quasi ingenuus, moritur quasi libertus.* Dig. XL. 10. De jure aureorum annulorum 11. De natalibus restituendis. Cod. VI. 8. De jure aureorum aunulorum et natalibus restituendis. — Ueber die Ertheilung des Ius aureorum annulorum an alle Freigelassenen von Seiten Justinian's s. Nov. 78. c. 1. 2. 5. — §. 3. I. de succ. lib. (3. 7.) Paene enim consonantia jura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus.

§. 25. 3. Durchs Gesetz ohne (freiwillige) Manumission von Seiten des Herrn.

Dig. XL. 8. Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt. Cod. VII. 13. Pro quibus causis servi praemium accipiunt libertatem. Nov. 123. c. 17.

§. 26. CC. Von dem ausschließlichen Vorhandensein des Status libertatis. — Lehre von der Peregrinität.

1. Mit den Römern nicht verbündete Peregrinen.

a. Benennung: Cic. de off. II. 12. *Hostis* apud majores nostros is dicebatur, quem nunc *peregrinum* dicimus. Festus s. v. Hostis. L. 234. D. de V. S. Gaius: Quos nos *hostes* appellamus, eos veteres *perduelles* appellabant, per eam adjectionem indicantes, cum quibus bellum esset. Vergl. Pomponius in L. 118. D. eod. *Hostes* hi sunt, qui nobis, aut quibus nos publice bellum decrevimus; ceteri latrones aut praedones sunt. L. 24. D. de capt. (49. 15.) — b. Privatrechtliche Stellung der Peregrinen: L. 5. §. 2. D. eod. Pomp. In pace quoque postliminium datum est; nam si cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque foedus amicitiae causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt; quod autem ex nostro ad eos pervenit, illorum fit, et liber homo noster ab iis captus servus fit et eorum. Idemque est, si ab illis ad nos aliquid perveniat; hoc quoque igitur casu postliminium datum est. — Gaius IV. 37. Item civitas romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo justum sit eam actionem ad peregrinum extendi, velut si furtum faciat peregrinus et cum eo agatur, formula ita concipitur: IUDEX ESTO. SI PARET OPE CONSILIOVE DIONIS HERMAEI LUCIO TITIO FURTUM FACTUM ESSE PATERAE AUREAE, QUAM OB REM EUM SI CIVIS ROMANUS ESSET, PRO FURE DAMNUM DECIDERE OPORTERE et reliqua; item si peregrinus agat aut cum eo agatur, ficta civitate romana judicium datur. — L. 17. §. 1. D. de poen. (48. 19.) Marcian. Idem quidem ἀπόλιδες sunt, hoc est, sine civita-

te, . . . ut ea quidem, quae juris civilis sunt, non habeant, quae vero juris gentium sunt, habeant. — c) Völkerrechtliche Stellung: Cic. de off. III. 29. Est jus etiam bellicum fidesque jurisjurandi saepe cum hoste servanda. . . . Regulus non debuit condictiones pactionesque bellicas et hostiles perturbare periurio. Cum justo enim et legitimo hoste res gerebatur, adversus quem et totum jus fetiale, et multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedisset. Liv. XXXIX. 25. Legati, qui jure gentium sancti sunt.

§. 27. 2. Verbündete Peregrinen, Socii, Foederati.

a. Bloßer Friedens- und Freundschaftsvertrag. — Commercium; Recuperatio. — Ulp. XIX. 5. Liv. XXXIV. 37. XXXVIII. 38. Polyb. I. 62. III. 22. 24. — Connubium. Ulp. V. 3. — b. Schutz- und Trutzbündniß und öffentliches Gastrecht, *Hospitium publicum.* Liv. XXXVII. 1. 49. — c. Isopolitie. Dion. VIII. 70. Fest. s. v. Municipium, Municeps. Liv. XXVI. 24. Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte S. 54. S. 66. No. 2. S. 76b.

§. 28. 3. Peregrinen, die römische Unterthanen waren.

a. Latini.

Darüber vergl. Aeußere Rechtsgeschichte S. 79. 70. Innere Rechtsgeschichte §. 10. 18.

b. Dediticii.

Darüber vergl. Innere Rechtsgeschichte §. 11.

c. Bewohner mit Ius italicum versehenen Grundes und Bodens.

Plin. H. N. III. 3. Ex colonia Accitana Gemellenses et Libisosona cognomine Foro augustana, *quibus duabus Ius Italiae datum.* Eine ganze Reihe von Colonieen, Städten und Völkerschaften, die mit Ius Italicum versehen waren, zählt Ulpian in L. 1. D. de censibus (50. 15.) sowie Paulus in L. 8. D. eod. auf, und dazu gehört denn auch in Syria Phoenice splendidissima Tyriorum colonia, unde Ulpiano origo est. L. 1. D. cit. L. un. C. de priv. urb. Const. (40. 2.) Honor. et Theod. Urbs Constantinopolitana non solum *juris Italici*, sed etiam ipsius Romae veteris praerogativa laetetur. a. 421. p. Chr.

§. 29. DD. Vom Status civitatis, — Lehre von der römischen Civität.

1. Begriff und Arten der Civität.

a. Civitas optimo jure.

Dion. V. 40. Cic. in Verr I. 5. Liv. XXXVIII. 36. XLV. 15.

b. Civitas non optimo jure. — Aerarii und Caerites. —

Liv. VIII. 14. 17. IX. 43. XLV. 15. Gell. IV. 12. XVI. 13. — Ueber das Rechtsverhältniß der Libertinen s. Aeußere Rechtsgeschichte §. 32. a. S. 75, über das der Municipes ebend. S. 76. b.; über das der Aerarii und Caerites ebend. S. 76. c. S. 77. Ueber Ausbreitung der Civität zur Zeit der Republik s. ebend. S. 66—71; in Betreff der Kaiserzeit vergl. L. 17. D. de statu hom. (1. 5.) In orbe romano qui sunt, ex constitutione imperatoris Antonini (Caracallae, nicht wie Justinian in Nov. 78. c. 5. annimmt, Ant. Pii) cives romani effecti sunt. — §. 3 I. de libert. (1. 5.) Iustinian. Omnes libertos nullo nec aetatis manumissi, nec domini manumissoris, nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, *civitate romana* donavimus.

§. 30. 2. Entstehung der römischen Civität.

α. Durch Geburt von einer Römerin.

Ulp. V. §. 8. Connubio interveniente liberi semper patrem sequuntur: non interveniente connubio matris conditioni accedunt; excepto eo qui ex peregrino et cive romana peregrinus nascitur, quoniam *Lex Mensia* ex alterutro peregrino natum deterioris parentis conditionem sequi jubet. §. 9. — Gaius I. 80. Eadem ratione ex contrario ex latino et cive romana qui nascitur civis romanus nascitur . . . . hoc jure utimur ex S.Cto, quo auctore divo Hadriano significatur, ut omnimodo ex latino et cive romana natus civis romanus nascatur. §. 81. His convenienter etiam illud SCto divo Hadriano auctore significatur, ut ex latino et peregrina, item contra ex peregrino et latina qui nascitur, matris conditionem sequatur. §. 91. 92.

b. Durch Freilassung eines Römers.

Vergl. Innere Rechtsgeschichte §. 22.

c. Durch Ertheilung von Seiten des Staates oder Kaisers.

Gaius I. 55. 93. 94. III. 20. Suet. Tit. 8. Plin. Ep. X. 6. — L. 17. D. de statu hom. (1. 5.) — §. 3. I. de lib. (1. 5.) Vergl. §. 29. — Ueber die verschiedenen Wege, auf denen der Latinus Iunianus zur Civität, (die in diesem Zusammenhange auch durch Ius Quiritium bezeichnet wird, Plin. Ep. 4. 6. 22. 23. 105. 106.,) gelangen konnte: beneficio principali, liberis, (causae probatio), iteratione, (§. 21.) militia, nave, aedificio, pistrino cet. vergl. Inn. R. G. §. 10. d. Ulp. tit. III. Gaius I. 29. 30. 31.

§. 31. 3. Wirkung der Civität.

Vergl. Innere Rechtsgeschichte §. 29.

§. 32. 4. Ende der Civität.

a. Durch Tod und feindliche Gefangenschaft.

Ulp. X. 4. Gaius I. 129.

b. Durch Entsagung.

Cic. pro Caec. 33. 34. pro Balb. c. 11. §. 27. Iure enim nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest, neque, si velit, mutare non potest cet. §. 28. Duarum civitatum civis esse nostro iure civili nemo potest: non esse huius civitatis civis, qui se alii civitati dicarit, potest. — Sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio. In Bezug auf den letzteren Punct vergl. Cic. de or. I. 40. §. 182.

c. Zur Strafe.

Aquae et ignis interdictio. Ulp. XI. 12. Gaius I. 161. Minor capitis deminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur, quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit. Liv. XXV. 4. i. f. Postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit. Id ei justum exsilium esse, scivit plebs. Cic. pro Caec. 33. §. 98. Quemadmodum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti sint. Aut sua voluntate aut legis multa profecti sunt; quam multam si sufferre voluissent, tum manere in civitate potuissent. — L. 8. D. qui test. fac. poss. (28. 1.) Gaius: Si cui aqua et igni interdictum sit, eius nec illud testamentum valet, quod antea fecit, nec id, quod postea fecerit; bona quoque, quae tunc habuit, quum damnaretur, publicabuntur, aut si non videantur lucrosa, creditoribus concedentur. §. 2. *In insulam deportati* in eadem causa sunt. L. 2. §. 1. D. de poen. (48. 19.) L. 5. §. 3. D. de extraord. cogn. (50. 13.)

§. 33. EE. Vom Status familiae.

Begriff und Umfang der römischen Familia.

L. 195. §. 1. D. de V. S. (50. 16.) Ulp. *Familiae* appellatio qualiter accipiantur, videamus; et quidem varie accepta est, nam *et in res et in personas* deducitur; in res utputa in Lege XII Tabularum his verbis: Adgnatus proximus familiam habeto; ad personam autem refertur familiae significatio ita, quum de patrono et liberto loquitur lex: ex ea familia, inquit, in eam familiam, et hic de singularibus personis legem loqui constat. Vergl. die folg. §§. 2—5. L. 196. L. 40. §. 2. eod. — Gaius II. 102. 104. 109. 115 sq. 121.

§. 34. Anhang I. Vom Ius liberorum.

Gaius I. 129. 145. 194. III. 44. 46. 47. 50—52. Ulp. XVI. 1. XXVI. 8. XXIX. 3. 5. 6. 7.

§. 35. Anhang II. Von der Gentilität.

Cic. Top. 6. *Gentiles* sunt, qui inter se eodem nomine sunt; non est satis; qui ab ingenuis oriundi sunt; ne id quidem satis est; quorum majorum nemo servitutem servivit; abest etiam nunc; qui capite non sunt deminuti; hoc fortasse satis est. Festus s. v. *Gentilis* dicitur et ex eodem genere ortus et is qui simili nomine appellatur; ut ait Cincius: Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur. — Gens Aelia appellatur, quae ex multis familiis conficitur. — Liv. V. 52. Cic. de legg. II. 9. 22. Gaius III. 17. Si nullus agnatus sit, eadem Lex XII Tabularum gentiles ad hereditatem vocat: qui sint autem gentiles, primo commentario rettulimus; et cum illic admonuerimus totum gentilicium jus in desuetudinem abisse, supervacuum est hoc loco de ea re curiosius tractare. Collat. LL. M. et R. XVI. 3. §. 3 und XVI. 4. §. 2. — Gentis enuptio. Liv. XXXIX. 19.

Zweiter Abschnitt des römischen Privatrechts.
Lehre der Iura familiae.

§. 36. AA. Lehre von der Ehe.

Inst. I. 10. Cod. V. 4. De nuptiis. Dig. XXIII. 2. De ritu nuptiarum. Gaius I. 110 seqq.

1. Begriff und Arten.

§. 1. I. de patr. pot. (1. 9.) Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris conjunctio, individuam vitae consuetudinem continens. L. 1. D. h. t. Modest. Nuptiae sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae: divini et humani juris communicatio. — L. 1. §. 3. D. de just. et jure (1. 1.) Cic. de off. I. 17.

a. Matrimonium cum conventione in manum mariti.

Gaius I. §. 109. In manum . . feminae tantum conveniunt. §. 110. Olim itaque tribus modis in manum conveniebant, usu, farreo, coëmptione.

b. Matrimonium sine conventione in manum mariti.

L. 30. D. de R. I. Ulp. Nuptias non concubitus, sed *consensus* facit. L. 2. D. h. t. (23. 2.) Paul. Nuptiae consistere non possunt, nisi *consentiant* omnes id est, qui coeunt, quorumque in potestate sunt.

§. 37. Anhang. Vom Concubinatus und Contubernium.

a) L. 4. D. de concubinis (25. 7.) Paulus: Concubinam ex sola animi destinatione aestimari oportet. Paulus S. R. II. 20. 1. Eo tempore quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest, concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur. L. un. C. de concub. (5. 26.) — L. 8. C. de nat. lib. (5. 27.) Nov. 74. cap. 6. Nov. 89. praef.

c. 1. 25. — b) Boëth. in Cic. Top. c. 4. Connubium est matrimonium inter cives; inter servos autem aut inter civem et peregrinae conditionis hominem aut servilis, non est connubium, sed *contubernium*. Paulus S. R. II. 19. 6. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, *contubernium* potest. §. 10. I. de grad. cogn. (3. 6.)

§. 38. 2. Entstehung der Ehe.

A. Von der Möglichkeit eines Eheabschlusses. — Connubium. — Ehehindernisse.

Ulp. V. 3. Connubium est uxoris jure ducendae facultas. Lex Canuleja de connubio patrum et plebis. Liv. IV. 1—6. Ulp. §. 4. Connubium habent cives romani cum civibus romanis, cum latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit. §. 5. Cum servis nullum est connubium. Ueber körperliche Reife s. pr. I. h. t. (1. 10.) Ueber die Unmöglichkeit der Ehe wegen zu naher Verwandtschaft Ulp. V. 5. Gaius I. 55 seqq. über die nach der Lex Iulia et Papia Poppaea erforderliche Paritas honestatis beider Ehegatten Ulp. tit. XIII. De caelibe et solitario patre. L. 1. C. de nat. lib. (5. 27.) Nov. 117. c. 6. — Ueber das Eheverbot zwischen dem Vormunde, dessen Sohne und der Mündel s. L. 59. 60. D. de rit. nupt. (23. 2.) Cod. V. 6. De interdicto matrimonio inter pupillum et tutorem s. curatorem filiosque eorum. Ueber das Eheverbot zwischen dem Provincialmagistrat und der Provincialin s. L. 3. §. 1. D. de don. i. v. (24. 1.) L. un. C. si quacunque praeditus pot. (5. 7.), zwischen dem Entführer und der Entführten L. un. §. 1. C. de rapt. virg. (9. 13.), zwischen Juden und Christen L. 6. C. de Iudaeis (1. 9.)

§. 39. B. Von der Wirklichkeit des Eheabschlusses.

a. Einwilligung der betreffenden Personen.

L. 2. D. de rit. nupt. (23. 2.) Paulus: Nuptiae consistere non possunt, nisi consentiant omnes; id est, qui coeunt et quorumque in potestate sunt.

§. 40. b. Gehörige Form der Eingehung.

aa. Bei dem Matrimonium cum conventione in manum mariti.

α. Coëmptio.

Gaius I. 113. *Coëmptione* in manum conveniunt per mancipationem, id est, per quandam imaginariam venditionem, adhibitis non minus quam quinque testibus, civibus romanis puberibus, item libripende, praeter mulierem eumque, cuius in manum convenit. Serv. ad Aen. IV,

103. 214. Coll. LL. M. et R. IV. 2. 3. und IV. 7. 1. Boëth. ad Top. c. 3. §. 14. Ed. Bait. p. 299.

β. Confarreatio.

Dion. II. 25. 27. 30—32. Ulp. Tit. IX. *Farreo* convenitur in manum certis verbis et testibus decem praesentibus et solemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. Gaius I. 112. Serv. ad Aen. IV. 103. 374. ad Georg. I. 32. Tac. Ann. IV. 16.

γ. Usus.

Gaius I. 111. *Usu* in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat: nam velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat, filiaeque locum obtinebat. Itaque lege duodecim tabularum cautum erat, si qua nollet eo modo in manum mariti convenire, ut quotannis trinoctium abesset, atque ita usum cuiusque anni interrumperet. Sed hoc totum jus partim legibus sublatum et partim ipsa desuetudine oblitteratum est. Serv. ad Georg. I. 31. Cic. pro Flacc. 34. Gell. III. 2.

§. 41. bb. Bei dem Matrimonium sine conventione in manum mariti.

α. Vorjustinianeisches Recht.

L. 30. D. de R. I. Ulp. Nuptias non concubitus, sed *consensus* facit. L. 32. §. 13. D. de don. i. v. et ux. (24. 1.) Ulp. Non enim coïtus matrimonium facit, sed maritalis affectio. L. 66. pr. D. eod. L. 11. D. de sponsal. (23. 1.) L. 22. C. de nupt. (5. 4.) — Von der thatsächlichen Darlegung der maritalis affectio durch Deductio in domum s. L. 15. D. de condit. (35. 1.)

β. Justinianeisches Recht.

Nov. 74. c. 4. 5. Nov. 117. c. 4. Et propterea jubemus eos qui maximis dignitatibus decorati sunt, usque ad illustres, non aliter nuptias celebrare, nisi dotalia scribantur instrumenta: nisi tamen aliquis antequam mereretur huiusmodi dignitates, ex affectu solo duxit uxorem . . . . . Hanc autem legis subtilitatem concedimus subjectis nostrae reipublicae Barbaris, licet dignitatibus huiusmodi decorati sint, ut etiam sub affectu possint ipsi volentes contrahere nuptias.

§. 42. 3. Wirkungen der Ehe.

A. Des Matrimonium cum conventione in manum mariti, der s. g. strengen Ehe.

Gaius II. 159. Uxoris persona, quae in manu est, filiae loco est; (139.) filiae loco esse incipit et quasi sua est. Idem I. 111. 136. —

Idem II. §. 98. Si quam in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. Cic. Top. 4. Quum mulier viro in manum convenerit, omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Fragm. Vat. 115. Ulp. XIX. 18. Adquiritur autem nobis etiam per eas personas, quas in manu . . habemus. Gaius II. 86. III. 163. — Idem II. §. 139. Idem juris est, (rumpitur testamentum), si cui post factum testamentum uxor in manum conveniat, vel quae in manu fuit nubat: nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua est. —

§. 43. B. Des Matrimonium sine conventione in manum mariti, der s. g. laxen oder freien Ehe.

AA. Persönliche Verhältnisse der Ehegatten.

L. 18. §. 2. D. de injuriis (47. 10.) Dionys. II. 25. Dig. XXV. 3. De agnoscendis et alendis liberis vel parentibus cet. Dig. XXV. 4. De inspiciendo ventre custodiendoque partu. — SCtum Plancianum.

§. 44. BB. Vermögensverhältnisse.

a. Der Ehe ausschließlich eigenthümliche Vermögensarten.

aa. Die Dos.

Dig. XXIII. 3. Cod. V. 12. De jure dotium. Cod. V. 11. De dotis promissione et nuda pollicitatione.

α. Begriff, Voraussetzung und Entstehung der Dos.

L. 3. D. h. t. Ulp. Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt. Neque enim dos sine matrimonio esse potest. Ubicunque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est. —

αα. Gesetzliche Verpflichtung zur Bestellung.

L. 19. D. de rit. nupt. (23. 2.) L. 7. C. h. t. (5. 11.) L. 14. C. h. t. (5. 12.)

ββ. Form der Bestellung: Dotis datio, promissio, dictio, pollicitatio; Legatum dotis.

Ulp. VI. 1. 2. Dos aut datur aut dicitur aut promittitur. cet. L. 6. C. h. t. (5. 11.) — Ueber die Dotis dictio s. insbesondre Cic. pro Flacco. 34. 35. pro Caec. 25.

§. 45. *β*. Arten der Dos.

Ulp. VI. 3. Dos aut *profectitia* dicitur, id est quam pater mulieris dedit, aut *adventitia*, id est ea, quae a quovis alio data est. L. 5. §. 11. D. de jure dot. (23. 3.) Ulp. VI. 5. si is qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus sit, . . dos specialiter *receptitia* dicitur.

§. 46. γ. Wirkungen der Dos.

αα. Während der Ehe.

L. 21. §. 4. D. ad munic. (50. 1.) Paulus: Idem respondit, constante matrimonio dotem in bonis mariti esse. — Pr. I. quib. alien. licet vel non (2. 8.) Dotale praedium maritus invita muliere per Legem Iuliam prohibetur alienare cet.

ββ. Nach aufgelöster Ehe.

Actio ex stipulatu (expresso); Actio pro dote s. rei uxoriae; Actio ex stipulatu (tacito.) — Ulp. VI. 4—7. Iustinianus in L. un. C. de rei uxoriae actione in ex stipulatu actionem transfusa. (5. 13.) — Ueber die Früchte der dos s. L. 7. pr. §. 1. L. 54. D. h. t. (23. 3.) — Ueber die Retentionen bei der dos vergl. Ulp. VI. 9—17.

§. 47. bb. Die Propter nuptias donatio.

Cod. V. 3. De donat. ante nuptias vel propter nuptias. §. 3. I. de donat. (2. 7.).

§. 48. cc. Die Bona paraphernа.

Cod. V. 14. De pactis conventis tam super dote quam super donatione ante nuptias et *paraphernis*, besonders L. 8. 11. C. h. t. Ulpian in L. 9. §. 3. D. de jure dot. (23. 3.) — Ueber die s. g. Praesumtio Muciana vergl. Pomponius in L. 51. D. de don. i. vir. et ux. (24. 1.).

§. 49. b. Rechtsverhältnisse, die in der Ehe einer von der gewöhnlichen abweichenden Beurtheilung unterliegen.

aa. Intercessionen der Ehefrau für ihren Mann.

Dig. XVI. 1. Cod. IV. 29. Ad S.C. Vellejanum. — L. 2. pr. D. h. t. Ulp. Et primo quidem temporibus Divi Augusti, mox deinde Claudii, edictis eorum erat interdictum, *Ne feminae pro viris suis intercederent.* §. 1. Postea factum est Senatusconsultum, quo plenissime feminis omnibus subventum est. — L. 23. §. 2. C. h. t. — Nov. 134. c. 8.

§. 50. bb. Donationes inter virum et uxorem.

Dig. XXIV. 1. Cod. V. 16. De donationibus inter virum et uxorem. Ulp. VII. 1. Inter virum et uxorem donatio non valet, nisi certis ex causis, id est mortis causa, divortii causa, servi manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare viro suo, ut is ab imperatore lato clavo vel equo publico similive honore honoretur. — Paulus S.R. II. 23. 2. Manumissionis gratia inter virum et uxorum donatio favore libertatis recepta est, vel

certe, *quod nemo ex hoc fiat locupletior;* ideoque servum manumittendi causa invicem sibi donare non prohibentur.

§. 51. cc. Actiones famosae; Actio rerum amotarum.

Dig. XXV. 2. De actione rerum amotarum. Cod. V. 21. Rerum amotarum. L. 2. D. h. t. Gaius: In honorem matrimonii turpis actio adversus uxorem negatur. Ulp. VII. 2. Si maritus divortii causa res amoverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur. L. 11. pr. D. h. t. Ulp. Marcellus lib. 8. Dig. scribit, sive vir uxorem, sive uxor virum domo expulit et res amoverunt: rerum amotarum teneri.

§. 52. c. Nachtheile des Ueberschreitens zur zweiten Ehe; Poenae secundarum nuptiarum.

Ueber die Nachtheile der zweiten Ehe bei verletztem Trauerjahre s. den folgenden §. 53.; im Uebrigen Cod. V. 9. De secundis nuptiis 10. Si secundo nupserit mulier. Nov. 22. c. 47. Nov. 98. c. 1. 2. Nov. 117. c. 5. Nov. 127. c. 3.

§. 53. 4. Auflösung der Ehe.

L. 1. D. de divort. (24. 2.) Paulus: Dirimitur matrimonium *divortio, morte, captivitate*, vel alia contingente *servitute* utrius eorum.

a. Ohne Einwilligung der Ehegatten.

α. Durch den Tod eines der beiden Ehegatten.

Ueber die Trauerpflicht der Frau während eines zehnmonatlichen, später zwölfmonatlichen Jahres s. Seneca Ep. 63. Annum feminis ad lugendum constituere, non ut tamdiu, sed ne diutius. Vat. fragm. 321. quem annum decem mensium esse, Pomponius ait. Paulus S. R. I. 21. §. 14. Qui luget, abstinere debet a conviviis, ornamentis, purpura et alba veste. §. 13. *verb.* qui contra fecerit, infamium numero habetur. §. 14. — Nachtheile des verletzten Trauerjahrs durch Eingehung einer Ehe vor dessen Ablauf: L. 8. 9. C. de repud. (5. 17.) L. 53. §. 3. C. de episc. (1. 3.) Nov. 22. c. 16. Nov. 39. c. 2. —

§. 54. *β.* Durch feindliche Gefangenschaft.

L. 1. D. de divort. (24. 2.) L. 8. D. de captiv. (49. 15.) L. 14. §. 1. D. eod. Non ut pater filium ita uxorem maritus *jure postliminii* recipit, sed *consensu redintegratur* matrimonium. L. 6. D. de div. (24. 2.) L. 7. C. de repud. (5. 17.) Nov. 22. c. 7. — Nov. 117. c. 11.

§. 55. *γ.* Durch Eintritt der Sclaverei, namentlich der Servitus poenae.

L. 32. §. 6. D. de don. i. v. (24. 1.) L. 24 C. eod. (5. 16.) — Nov. 22. c. 8.

§. 56. δ. Durch Verlust des Connubiums in Folge eintretender zu naher Adoptiv-Verwandtschaft (Incestus superveniens), oder ehehinderlicher Standesverschiedenheit.

L. 67. §. 3. D. de rit. nupt. (23. 2.) — L. 28. C. de nupt. (5. 4.)

§. 57. b. Mit Willen eines oder beider Ehegatten. — Lehre von der Scheidung. —

Dig. XXIV. 2. De divortiis et repudiis. Cod. V. 17. De repudiis et judicio de moribus sublato. — *a*) Festus s. v. *Diffarreatio* genus erat sacrificii, quod inter virum et mulierem fiebat dissolutio: dicta diffarreatio, quia fiebat farreo libo adhibito. Dion. II. 25. Gellius X. 15. Plutarch. Rom. c. 22. Festus s. v. *Flameo.* — *b*) L. 2. C. de inutil. stip. (8. 39.) Alex. Sever. Libera matrimonia esse, antiquitus placuit. Ideoque pacta, ne liceret divertere, non valere . . . constat. — *c*) Gellius IV. 3. XVII. 21. i. f. Anno deinde post Romam conditam quingentesimo undevicesimo Sp. Carvilius Ruga primus Romae de amicorum sententia divortium cum uxore fecit, quod sterilis esset, jurassetque apud censores, uxorem se liberorum quaerendorum causa habere. Val. Max. II. 1. §. 4. — Idem VI. 3. §. 10. 11. 12. Seneca de benef. III. c. 16. — *d*) L. un. §. 1. D. unde vir et ux. (38. 11.). Ulp. Item (Lex) Iulia de adulteriis, nisi certo modo divortium factum sit, pro infecto habet. L. 9. D. de divort. (24. 2.) Paulus: Nullum divortium ratum est, nisi septem civibus romanis puberibus adhibitis, praeter libertum eius, qui divortium faciet. — Ueber den Libellus repudii s. L. 6. C. de repud. (5. 17.) — e) Darüber, daß die mit ihrem Patrone verheirathete Liberta die Ehe nicht lösen durfte s. L. 11. D. D. de div. (24. 2.); darüber, daß der Vater ohne dringende Ursache ein matrimonium bene concordans seines Kindes nicht auflösen darf, s. L. 5. C. de repud. (5. 17.) — *f*) Gründe zur einseitigen Trennung: Constantinus in L. 1. Th. C. de repud. (3. 16.) a. 331. p. Chr. Theodos. et Valent. in L. 8. I. C. de repud. (5. 17.) a. 449. p. Chr. — *g*) Divortium bona gratia vor Justinian. L. 14. C. de nupt. (5. 4.) L. 9. C. de repud. (5. 17.) (Anastasius a. 497. p. Chr.) — *h*) Justinianeisches Recht: Nov. 22. c. 4. 7. 14. — 16. 18. Nov. 117. c. 8—13. Nov. 123. c. 40. Nov. 134. c. 10. 11. —

§. 58. BB. Lehre von der väterlichen Gewalt, *Patria potestas.*

1. Römischer Begriff von Potestas im Allgemeinen, und der patria potestas insbesondre.

L. 215. D. de V. S. Paulus: *Potestatis* verbo plura significantur:

in persona magistratuum *imperium*, in persona liberorum *patria potestas*, in persona servi *dominium*. — Gaius I. 55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos justis nuptiis procreavimus, quod jus proprium civium Romanorum est. Fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus cet.

§. 59. 2. Entstehung der väterlichen Gewalt.

a. Durch Erzeugung in rechtsgültiger Ehe.

Ulp. V. §. 1. In potestate sunt liberi parentum ex justo matrimonio nati. §. 10. In his qui jure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis tempore disceptatur: in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis; veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est. Pr. I. de patr. post. (1. 9.)

§. 60. b. Durch Adoption.

Gaius I. 97. Non solum autem naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam hi, quos adoptamus. Ulp. VIII. 1. Pr. I. de adopt. (1. 11.)

aa. Begriff und Arten. (Adoptio i. e. S. und Arrogatio).

§. 61. bb. Voraussetzungen.

α. Fähigkeit des Adoptirenden.

Gaius I. 106. Sed illa quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit: id quoque utriusque adoptionis commune est. — §. 4. I. de adopt. (1. 11.) Minorem natu non posse maiorem adoptare placet; *adoptio enim naturam imitatur*, et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. Debet itaque is, qui sibi per arrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, id est decem et octo annis praecedere. — §. 10. I. eod. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia Principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt: castrati autem non possunt.

§. 62. *β.* Fähigkeit des zu Adoptirenden.

§. 12. I. de adopt. (1. 11.) Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. — Gaius I. 102. Item impuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistola optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si justa causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam conditionibus permissum est.

§. 63. *γ.* Gehörige Vornahme der Adoption.

Gellius V. 19. Quum in alienam familiam inque liberorum locum

extranei sumuntur: aut per praetorem fit, aut per populum. Quod per praetorem fit, *adoptio* dicitur: quod per populum *arrogatio*.

αα. Adoption i. e. S.

1. Adoption zur Zeit der classischen Juristen: Gaius I. 98—107. 134.... et duae intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui juris efficiatur; deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, vindicat apud praetorem filium suum esse, et illo contra non vindicante a praetore vindicanti filius addicitur, aut jure mancipatur patri . . . . mancipatione est: sed sane commodius est patri remancipari. (Scheurl liest statt: jure mancipatur, non remancipatur, und ergänzt dann die Lücke: sed ab eo vindicanti in jure ceditur, apud quem in tertia mancipatione est). — L. 29. D. de adopt. (1. 7.) Callistratus: Si pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo quam sermone manifestum facere possit, velle se filium suum in adoptionem dare, perinde *confirmatur* adoptio, ac si jure facta esset. — Ueber die Adoptio per testamentum vergl. Appian. de bell. civ. III. 14. Suet. Tib. 6. Galba c. 17. Tac. Ann. I. 8. Dio Cass. XLV. 4. XLVI. 47. — 2. Adoption im justinianeischen Rechte: L. 11. C. de adopt. (8. 48.) a. 530 p. Chr. Veteres circuitus in adoptionibus, quae per tres emancipationes et duas manumissiones in filiis aut per unam emancipationem in ceteris liberis fieri solebant, corrigentes sive tollentes censemus, licere parenti, qui liberos in potestate sua constitutos in adoptionem dare desiderat, sine vetere observatione emancipationum et manumissionum hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem judicem manifestare, praesente eo, qui adoptatur, et non contradicente nec non eo, qui eum adoptat. §. 8. I. quib. mod. jus patr. pot. solv. (1. 12.)

§. 64. *ββ.* Arrogation.

1. Zur Zeit der Comitia curiata. Gellius V. 19. Sed arrogationes non temere nec inexplorate committuntur. Nam comitia arbitris Pontificibus praebentur, quae *curiata* appellantur: aetasque eius, qui arrogare vult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius qui arrogatur ne insidiose appetita sint, consideratur: jusque jurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in arrogando juraretur. Sed arrogari non potest, nisi jam vesticeps. Arrogatio autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam per populi rogationem fit. Eius rogationis verba haec sunt: VELITIS IUBEATIS QUIRITES UTI LUCIUS VALERIUS LUCIO TITIO TAM IURE LEGE Q. FILIUS SIBI SIET QUAM SI EX EO PATRE MATREQUE FAMILIAS EIUS NATUS ESSET UTIQUE EI VITAE NECISQUE IN EO POTESTAS SIET UTI

5

PATRI ENDO FILIO EST HAEC ITA UTI DIXI ITA VOS QUIRITES ROGO. Neque pupillus autem, neque mulier, quae in parentis potestate non est, arrogari possunt: quoniam et cum feminis nulla comitiorum communio est: et tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est, ut caput liberum fidei suae commissum alienae editioni subjiciant. — 2. Nach dem Verschwinden der Comitia curiata. Cic. adv. Rull. II. 12. Tac. Hist. I. 15. Igitur Galba, apprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: Si te privatus Lege curiata *apud pontifices*, ut moris est, adoptarem cet. — 3. Seit Kaiser Diocletian: L. 2. C. de adopt. (8. 48.) Diocl. et Max. a. 286. p. Chr. Arrogatio etenim ex indulgentia principali facta perinde valeat apud praetorem vel praesidem intimata, ac si per populum jure antiquo facta esset. L. 6. C. eod.

§. 65. cc. Wirkungen.

α. Der Adoptio i. e. S.

1. Vor Justinian. L. 23. D. de adopt. (1. 7.) Paulus: Qui in adoptionem datur, hisquibus adgnascitur, et cognatus fit; adoptio enim non jus sanguinis, sed jus adgnationis adfert, et ideo si filium adoptaverim, uxor mea illi matris loco non est: neque enim adgnascitur ei, propter quod nec cognata ejus fit. L. 44. D. eod. L. 4. §. 10. D. de grad. (38. 10.) §. 2. I. de leg. agn. succ. (3. 2.) — Ueber die Adoptio tribus ex maribus (ex S.C. Sabiniano) s. §. 14. I. de her. quae ab int. (3. 1.) Theoph. ad h. l. L. 10. §. 3. C. de adopt. (8. 48.) — 2. Zur Zeit Justinian's: §. 2. I. eod. (1. 11.) Sed hodie ex nostra constitutione (L. 10. C. eod. 8. 48.) cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, jura patris naturalis minime dissolvantur, nec quidquam ad patrem adoptivum transit, nec in potestate eius est: licet ab intestato jura successionis ei a nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fecerit emancipatus, etiam avo vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem; in hoc casu, quia concurrunt in unam personam et naturalia et adoptionis jura, manet stabile jus patris adoptivi et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constitutum; ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit. —

§. 66. β. Der Arrogatio.

Gaius I. 107. Illud proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum de-

derit, non solum ipse potestate adrogatoris subjicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes. Inst. III. 11. De adquisitione per adrogationem.

§. 67. c. Durch Ertheilung von Seiten des römischen Volkes, später durch Privilegium des Kaisers.

§. 68. d. Durch Causae probatio.

1. *Causae probatio ex Lege Aelia Sentia s. anniculi probatio.* Gaius I. 28. Latini multis modis ad civitatem romanam perveniunt. §. 29. Statim enim eadem Lege Aelia Sentia cautum est, ut minores XXX annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint vel cives romanas vel Latinas coloniarias vel ejusdem conditionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus civibus romanis puberibus et filium procreaverint et is filius anniculus fuerit, permittatur eis, si velint, per eam Legem adire praetorem vel in provinciis praesidem provinciae et approbare, se ex Lege Aelia Sentia *liberorum causa* (Ulp. III. 3.) uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiaverit, tunc et ipse Latinus (*et filius*) et uxor eius, si et ipsa ejusdem conditionis sit, cives romani esse jubentur. Ueber die Ausdehnung der Causae probatio auf Latini über 30 Jahre durch ein S.C. Pegaso et Pusione CSS. factum s. Gaius I. 31. — 2. *Causae probatio ex SCto s. erroris probatio.* Gaius I. 67. Item si civis romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, quum eam civem romanam crederet, et filium procreaverit, hic non est in potestate, quia ne quidem civis romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius conditionis, cuius et mater fuerit . . . Sed ex SCto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad civitatem romanam perveniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. Idem juris est si eam per ignorantiam duxerit, quae dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit civis romana. Vergl. Gaius I. 68—77. 87. II. 142. Coll. LL. Mos. et Rom XVI. 3.

§. 69. e. Durch Legitimation.

α. Legitimatio per subsequens matrimonium. (Eingeführt von Constantin und von Justinian bestätigt.)

L. 5. vergl. m. L. 10. 11. C. de natur. lib. (5. 27.) Nov. 18. c. 11. Nov. 79. 89. pr.

β. Legitimatio per oblationem curiae. (Eingeführt von Theodosius II. i. J. 443 n. Chr.)

L. 3. 4. C. de natur. lib. (5. 27.) Nov. 89. c. 2—4. 11. §. 13. I. de nupt. (1. 10.)

γ. Legitimatio per rescriptum principis. (Eingeführt von Justinian i. J. 538 n. Chr.)

Nov. 74. c. 1. Nov. 89. c. 1. 11. — Ueber die f. g. Legitimatio per testamentum vergl. Nov. 74. c. 2. §. 1. Nov. 89. c. 10.

§. 70. 3. Wirkungen der väterlichen Gewalt.

a. Persönliche.

Ueber das Ius vitae et necis f. Dion. II. 26. Coll. LL. Mos. et Rom. IV. c. 7. Papin. Quaerebatur an pater emancipatam filiam jure patris accusare possit. Respondi: *occidendi quidem facultatem lex tribuit eam filiam, quam habet in potestatem, aut (quae) eo auctore in manum convenit;* sed accusare jure patris ne quidem emancipatam filiam pater prohibetur. c. 8. §. 1. Cum patri Lex regia dederit in filium vitae necisque potestatem cet. Cic. pro dom. 29. Sen. de clem. I. 15. Val. Max. V. 8. 9. L. 11. i. f. D. de lib. et post. (28. 2.) L. 5. D. de Lege Pomp. de parr. (48. 9.) L. 3. C. de patr. pot. (8. 47.) L. 8. C. ad L. Corn. de sic. (9. 16.) Valent. Valens et Gratian. Si quis necandi infantis piaculum aggressus aggressave sit, sciat se capitali supplicio esse puniendum. Ueber die Iudicia domestica vergl. Aeußere R. G. §. 20. b. S. 46.b. — Vom Aussetzen der Kinder Dion. II. 15. L. 2. C. de infantib. expositis. (8. 52.) — Ueber das Ius vendendi f. Dion. II. 27. Plut. Numa 17. Gaius I. 132. Lex enim XII tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his verbis: si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto. Idem IV. 79. Ulp. V. 1. L. 1. C. de patrib. qui fil. suos distrax. (4. 43.) L. 2. C. eod. Constantin. Si quis propter nimiam paupertatem egestatemque victus causa filium filiamve sanguinolentos vendiderit, venditione in hoc tantummodo casu valente, emptor obtinendi ejus servitii habeat facultatem. Liceat autem ipsi, qui vendidit, vel qui alienatus est, aut cuilibet alii ad ingenuitatem eum propriam repetere, modo si aut pretium offerat, quod potest valere, aut mancipium pro eiusmodi praestet. — Ueber das Recht der Noxae datio f. Liv. VIII. 28. Gaius IV. §. 75. Ex maleficiis filiorum familias servorumve, veluti si furtum fecerint, . . noxales actiones proditae sunt, ut liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. §. 79. Coll. Leg. Mos. et Rom. II. 3. Per hominum liberum noxae deditum si tantum adquisitum sit, quantum damni dedit, manumit-

tere cogendus est a praetore, qui noxae deditum accepit; sed fiduciae judicio non tenetur. — §. 7. I. de noxal. act. (4. 8.)

§. 71. b. In Bezug auf das Vermögen.

α. Rücksichtlich der Verpflichtungsfähigkeit der Hauskinder.

L. 39. D. de O. et A. (44. 7.) Gaius: Filiusfamilias ex omnibus causis tanquam paterfamilias obligatur, et ob id agi cum eo tanquam cum patre familias potest. L. 141. §. 2. D. de V. O. (45. 1.) L. 2. pr. D. quod cum eo (14. 5.) — Ueber Delicte des Haussohns und die daran sich anschliessende Noxae datio s. den vor. §. a. E.

§. 72. β. Rücksichtlich der Fähigkeit der Hauskinder Vermögen zu erwerben.

a. Im Allgemeinen.

Dion. VIII. 79. Gaius II. §. 86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate, manu, mancipiove habemus cet. §. 87. Igitur (quod) liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod servi (nostr)i mancipio accipiunt, vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex alia qualibet causa adquirant, id nobis adquiritur: ipse enim, qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro jussu, hereditatem adire non potest, et si jubentibus nobis adierit, hereditatem nobis adquirit, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et convenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur.

§. 73. b. Lehre von den Peculien insbesondere.

L. 5. §. 3. D. de pecul. (15. 1.) Ulp. Peculium dictum quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum.

αα. Peculium (profectitium).

Dig. XV. 1. De peculio. Isidor. Or. V. 25. Peculium est, quod pater vel dominus filium suum vel servum pro suo tractare arbitrio patitur. L. 4. pr. L. 5. §. 4. L. 8. D. de pecul. (15. 1.) — Ueber den Umfang der dem Filiusfamilias vom Vater am Peculium zugestandenen Rechte vergl. L. 1. §. 1. D. quae res pign. (20. 3.) L. 18. §. 4. D. de pign. act. (13. 7.) L. 7. §. 1—4. D. de pecul. (15. 1.) L. 7. pr. D. de don. (39. 5.) §. 4. I. quod cum eo (4. 7.) — L. 53. D. eod. Paulus: Si Sticho peculium, cum manumitteretur, ademptum non est, videtur concessum: debitores autem convenire, nisi mandatis sibi actionibus, non potest. — L. 17. C. de donat. (8. 54.)

§. 74. ββ. Peculium castrense.

Dig. XLIX. 17. De castrensi peculio. Cod. XII. 31. De castrensi

omnium Palatinorum peculio. Cod. XII. 37. De castrensi peculio militum et praefectianorum. — L. 11. D. h. t. Macer. Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est, vel quod ipse filiusfamilias in militia adquisivit, quod, nisi militaret, adquisiturus non fuisset. — L. 2. D. h. t. Ulp. Si filiusfamilias miles decesserit, si quidem intestatus, bona eius non quasi hereditas, sed quasi peculium patri deferuntur; si autem testamento facto, hic pro hereditate habetur castrense peculium. Pr. I. quib. permiss. fac. test. (2. 12.) L. 4. C. fam. herc. (3. 36.) — Nov. 118. c. 1.

§. 75. γγ. Peculium quasi castrense.

L. 34. 50. C. de episc. et cler. (1. 3.) L. 7. C. de assess. (1. 51.) L. 4. 14. C. de advoc. (2. 7.) L. 7. C. de bon. quae lib. (6. 61.) L. un. C. de castrens. omn. pal. (12. 31.)

§. 76. δδ. Peculium (adventitium).

§. 1. I. per quas pers. cuiq. adq. (2. 9.) Quod autem ex alia causa (quam ex re patris) sibi filiusfamilias adquisivit, huius usumfructum quidem patri adquirat, dominium autem apud eum remaneat. — L. 1. 2. Th. C. de mat. bon. (8. 18.) (Von Constantin a. 319. n. Chr.) L. 1. I. C. eod. (6. 60.) — L. 6. 7. Th. C. eod. (8. 18.) (Von Arcadius und Honorius a. 395. n. Chr.) L. un. Th. C. de bonis quae filiifamilias ex matrimonio acquirantur (8. 19.) (Von Theodos und Valentinian a. 426. n. Chr.) L. 1—5. I. C. de bon. quae lib. (6. 61.) — L. 6. I. C. eod. (Von Justinian a. 529.) — L. 8. eod.

§. 77. 4. Ende der väterlichen Gewalt.

Inst. I. 12. Quibus modis jus patriae potestatis solvitur. Dig. I. 7. De (adopt. et) emancip. et aliis modis, quibus potestas solvitur. Cod. VIII. 49. De emancipationibus liberorum. — Cf. Gaius I. 132.

a. Durch Tod des unmittelbaren Inhabers, oder des Kindes, oder durch Capitis deminutio.

Gaius I. 127. Ulp. X. 2. Pr. I. h. t. (1. 12.) L. 5. D. de his qui sui (1. 6.) — Gaius I. 128. 129. 134. 136. Ulp. X. 3. 4. §. 1. 5. I. h. t.

§. 78. b. Durch Erlangung gewisser Aemter und Würden.

Ueber den Flamen dialis und die Virgo Vestalis vergl. Tac. Ann. IV. 16. Gell. I. 12. Gaius I. 130. Ulp. X. 5. Ueber die späteren Erweiterungen s. §. 4. I. l. c. L. ult. C. de decur. (10. 31.) L. ult. C. de consul. (12. 3.) Nov. 81. c. 1. §. 1. 2.

§. 79. c. Zur Strafe des Vaters.

L. 2. C. de infant. expos. (8. 52.) L. 6. C. de spectac. (11. 40.) L. 12. D. de episc. aud. (1. 4.)

§. 80. d. Durch Emancipation.

α. Aeltere Form.

Ulp. X. 1. Liberi parentum potestate liberantur emancipatione id est, si postea quam mancipati fuerint manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui juris fit; id enim lex XII tabularum jubet his verbis: SI PATER FILIUM TER VENUNDABIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO; ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una mancipatione manumissioneque sui juris fiunt. Gaius I. 132. 141. §. 6. I. h. t. Theoph. ad h. l. Vergl. L. 3. §. 1. D. de cap. min. (4. 5.)

β. Neuere Formen.

αα. Emancipatio Anastasiana.

ββ. Emancipatio Iustinianea.

L. 5. C. de emanc. lib. (8. 49.) (Von Anastasius a. 502. n. Chr.) L. 6. C. eod. (Von Justinian 531. n. Chr.) — §. 6. I. h. t. — L. un. C. de ingrat. lib. (8. 50.) — Ueber die Abdicatio s. L. 6. C. de patr. pot. (8. 47.)

§. 81. CC. Lehre von der Vormundschaft.

Inst. I. 13. Dig. XXVI. 1. De tutelis. Gaius I. 142—200. Inst. I. 23. De curatoribus.

A. Begriff und Arten im Allgemeinen.

— Tutela und Cura. —

1. L. 1. pr. D. de tutel. (26. 1.) Paulus: Tutela est, ut Servius definit, vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum, qui propter aetatem suam sponte se defendere nequit, jure civili data ac promissa. §. 1. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque re ipsa nomen acceperunt; itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. — 2. Pr. I. de cur. (1. 23.) Masculi quidem puberes et feminae viri potentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: quia licet puberes sint, adhuc tamen ejus aetatis sunt, ut sua negotia tueri non possint.

§. 82. B. Von der Tutela.

1. Arten und Natur der Tutela im Allgemeinen.

Ulp. XI. 10. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem impuberibus dumtaxat propter aetatis infirmitatem; feminis autem tam impuberibus quam puberibus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam. Gaius I. 190. —

§. 83. 2. Von der Tutela impuberum insbesondere.

Gaius I. 189. Sed impuberes quidem in tutela esse omnium civium jure contingit; quia id naturali rationi conveniens est, ut is qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur; nec fere ulla civitas est, in qua non licet parentibus liberis suis impuberibus testamento tutorem dare; quamvis, ut supra diximus, soli cives Romani videantur tantum liberos in potestate habere.

a. Entstehung derselben.

α. Durch Testament; Tutela testamentaria.

Liv. I. 34. 46. Cic. de or. I. 53. Gaius I. 144. Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in potestate sua habent, testamento tutores dare cet. §. 145—146. 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LUCIUM TITIUM LIBERIS MEIS TUTOREM DO; sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS VEL UXORI MEAE TITIUS TUTOR ESTO, recte datus intelligitur. Vat. fragm. 229. 230. Dig. XXVI. 3. De confirm. tutor.

§. 84. β. Durch das Gesetz; Tutela legitima.

1. Gaius I. 155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex Lege XII agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. — 2. Idem I. 165. Ex eadem Lege XII tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet. cet. Inst. I. 17. De legitima patronorum tutela. — 3. Ulp. XI. 5. Qui liberum caput, mancipatum sibi vel a coëmptionatore, manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui *fiduciarius tutor* appellatur. Gaius I. 166. 172. 195. Inst. I. 18. De fiduc. tut. — Ueber die gesetzliche Vormundschaft der Mutter und Großmutter im neuesten justinianeischen Rechte s. L. 3. C. quando mulier (5. 35.) (a. 530.) Nov. 94. (a. 539.) Nov. 118. c. 5. (a. 543.) vergl. m. L. 2. C. tit. cit. (v. Valentinian, Theodosius u. Arcadius a. 390.)

§. 85. γ. Durch Ernennung der Obrigkeit; s. g. Tutela dativa.

Ulp. XI. 18. Gaius I. 185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex *Lege Atilia* a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis, qui *Atilianus tutor* vocatur; in provinciis vero a praesidibus provinciarum ex *Lege Iulia et Titia*. Ulp. XI. 24. *Praetorianus tutor* dicitur, quia (a) praetore urbis dari consuevit. — Ueber den Wegfall dieser Gesetze und die eingetretenen Aenderungen zur Kaiserzeit s. vorzugsweise in §. 3. I. de Atiliano tutore (1. 20.) Capitol. in Marc. c. 10. (Vom Praetor tutelaris s. L. 1. §. 10. D. de magistr. conven. (27. 8.) L. 3. D. de tut. et cur. dat. (26. 5.) L. 17. D. de off. praes. (1. 18.)

§. 86. b. Wirkungen der Tutela.

a) Gaius III. 107. Pupillus omne negotium gerit, ita tamen, ut, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur, velut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 109. §. 9. I. de inut. stip. (3. 19.) L. 189. D. de R. I. — *b*) Oratio Divi Severi. L. 1. pr. D. de reb. eor. qui sub tut. (67. 9.) Imperatoris Severi oratione prohibiti sunt tutores et curatores praedia rustica et suburbana distrahere. L. 1. §. 1. 2. D. eod. L. 3. 13. C. de praediis et aliis rebus minorum sine decreto non alienandis vel obligandis. (5. 71.) L. 22. 28. C. de admin. tut. (5. 37.) Nov. 72. c. 5—8. — c) Ueber die Accusatio suspecti, resp. das Crimen suspecti, welches in den XII Tafeln wurzelt, s. L. 1. §. 1. 2. D. de suspect. tut. (26. 10.) Cic. de off. III. 15.; über die Actio rationibus distrahendis Paul. S. R. II. 30a. L. 55. §. 1. D de adm. tut. (26. 7.); über die Actio tutelae Cic. l. c. L. 1. §. 2. 3. D. de tutelae et ration. distrah. act. (27. 3.)

§. 87. c. Ende der Tutela.

Inst. I. 22. Quibus modis tutela finitur. Ulp. XI. 9. Gaius I. 189. L. 3. §. 5—11. D. de suspect. tut. (26. 10.) Ulp. Nunc videamus ex quibus causis suspecti removeantur; cet.

§. 88. 3. Von der Tutela mulierum insbesondere.

a) Gaius I. 144. Veteres . . voluerunt, feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse. — *b*) Idem. I. 190. 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse jubet aut filium eius puberem. — c) Darüber, daß die Virgines Vestales schon durch die XII Tafeln, die das Ius liberorum habenden Frauen durch die Lex Iulia et Papia Poppaea von der Tutel befreit waren, s. Gaius I. 145. 194. Ulp. XXIX. 3. — *d*) Ueber die *Tutoris optio* vergl. Livius XXXIX. 19. Gaius I. 150. In persona tamen uxoris, quae in manu est, recepta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem velit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: Titiae uxori meae tutoris optionem do; quo casu licet uxori tutorem optare, vel in omnes res vel in unam forte aut duas. §. 151. Ceterum aut plena optio datur aut angusta. §. 152. Plena ita dari solet, ut proxume supra diximus; angusta ita dari solet: Titiae uxori meae tutoris optionem duntaxat semel do aut duntaxat bis do. §. 154. Vocantur autem hi . . tutores, . . qui ex optione sumuntur, *optivi*. — e) Ueber die *Tutela fiduciaria* vergl. Gaius I. 114. Potest autem coëmptionem facere mulier non solum cum marito suo,

sed etiam cum extraneo; unde aut *matrimonii causa* facta coëmptio dicitur, aut *fiduciae causa:* . . . quae vero alterius rei causa facit coëmptionem cum viro suo aut cum extraneo, velut tutelae evitandae causa, dicitur *fiduciae causa* fecisse coëmptionem. §. 115. quod est tale: si qua velit quos habet tutores reponere, ut alium nanciscatur, iis auctoribus coëmptionem facit: deinde a coëmptionatore remancipata ei cui ipsa velit, et ab eo vindicta manumissa incipit eum habere tutorem, a quo manumissa est; qui *tutor fiduciarius* dicitur. §. 115b. 194. 195. Cic. Top. 4. — *f)* Ueber die *Tutela cessicia* vergl. Ulp. XI. 6. Legitimi tutores alii tutelam *in jure cedere* possunt. §. 7. Is cui tutela in jure cessa est, *cessicius tutor* appellatur, qui sive mortuus fuerit, sive capite minutus, sive alii tutelam porro cesserit, redit ad legitimum tutorem tutela; sed et si legitimus decesserit, aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela extinguitur. §. 8. Quantum ad agnatos pertinet, hodie cessicia tutela non procedit, quoniam permissum erat in jure cedere tutelam feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas Lex Claudia sustulit, excepta tutela patronorum. Ulp. XIX. 11. Gaius I. 168—171. — *g)* Bezüglich der Wirkung der Tutela legitima der Frauen vergl. Liv. XXXIV. 2. Ulp. XI. 25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt. §. 27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo judicio agant, si se obligent, si civile negotium gerunt, si libertae suae permittant in contubernio alieni servi morari, si rem mancipi alienent; pupillis autem hoc amplius in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est. Cic. pro Flacc. 34. 35. Gaius I. 191. 192. 195. II. 85. III. 107. 108. 171. — *h)* Lex Claudia de legitima agnatorum tutela. Gaius I. 171. Agnatorum tutelae in feminis Lege Claudia sublatae sunt. Ulp. XI. 8. — L. 3. C. de legit. tut. (5. 30.)

§. 89. C. Von der Cura.

1. Cura furiosi.

Cic. de rep. III. 33. de invent. II. 50. Lex est: Si furiosus est, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. Gaius II. 64. Ulp. XII. 2. — L. 8. §. 3. D. de tutor. (26. 5.) Ulp. Furioso et furiosae et muto et surdo tutor vel curator a Praetore vel Praeside dari poterit. L. 7. §. 6. C. de curat. (5. 70.)

§. 90. 2. Cura prodigi.

Ulp. XII. 12. Lex XII tabularum furiosum itemque *prodigum, cui bonis interdictum est,* in curatione jubet esse agnatorum. Paulus S. R.

III. 4. 7. Moribus per praetorem bonis interdicitur hoc modo: „Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico". — Ulp. XII. 3. — §. 3. I. de cur. (1. 23.) Furiosi quoque et prodigi, licet majores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt agnatorum ex Lege XII tabularum. Sed solent Romae Praefectus urbi vel Praetores et in provinciis Praesides ex inquisitione eis curatores dare.

§. 91. 3. Cura minorum.

Lex Plaetoria. Cic. de off. III. 15. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis et circumscriptio adolescentium Lege Plaetoria. Idem de nat. Deor. III. 30. inde judicium publicum rei privatae Lege Plaetoria. — Capitol. in Marc. 10. L. 1. §. 3. L. 2. 3. pr. D. de min. (4. 4.) §. 2. I. de curat. (1. 23.) Item inviti adolescentes curatores non accipiunt, praeterquam in litem. L. 1. §. 2. D. de min. (4. 4.)

§. 92. 4. Cura bonorum.

L. 22. §. 1. D. de reb. auct. jud. poss. (42. 5.) Ulp. Sed si bonis curator datus sit vel absentis, vel ab hostibus capti; vel dum deliberant scripti heredes de adeunda hereditate cet. L. 3. C. de postlim. rev. (8. 51.)

Dritter Abschnitt des römischen Privatrechts.

Lehre von den dinglichen Rechten, Sachenrechten; Iura in re.

§. 93. Vorwort. Von den Sachen.

Ulp. XIX. 1. Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi; mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus quam urbana, qualis domus; item jura praediorum rusticorum velut via, iter, actus, aquaeductus; item servi, et quadrupedes quae dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini; ceterae res nec mancipi sunt, elephanti et cameli, quamvis collo dorsove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt. — Gaius II. 18. 19. Magna autem differentia est mancipi rerum et nec mancipi: nam res nec mancipi nuda traditione abalienari possunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. §. 22. Mancipi vero res sunt, quae per mancipationem ad alium transferuntur; unde scilicet *mancipi res* sunt dictae; quod autem valet mancipatio (idem valet et in jure cessio.) Gaius I. 120. II. 15. seqq.

AA. Lehre vom Eigenthume.

Ulp. XIX. Inst. II. 1. De rer. div. et adq. rer. dom. §. 11—47. Dig. XLI. 1. De adquirendo rerum dominio.

§. 94. 1. Begriff und Arten.

a. Dominium ex jure Quiritium. — b. In bonis. — c. Vereinigung beider unter Justinian. —

1) Gaius II. 40. Sequitur, ut admoneamus, aput peregrinos quidem unum esse dominium: ita aut dominus quisque est, aut dominus non intelligitur. Quo jure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim *ex jure Quiritium* unusquisque dominus erat, aut non intelligebatur dominus; set postea divisionem accepit dominium, ut alius possit esse *ex jure Quiritium* dominus, alius *in bonis habere*. Idem I. 54. Ceterum quum apud cives Romanos *duplex* sit *dominium*, nam vel in bonis, vel ex jure Quiritium, vel ex utroque jure cuiusquam servus esse intelligitur. Theoph. ad §. 5. I. de libertin. (1. 5.) — 2 Gaius II. 41. Nam si tibi rem mancipi neque mancipavero, neque in jure cessero, sed tantum tradidero, *in bonis* quidem ea res efficitur, *ex jure Quiritium* vero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias; semel enim impleta usucapione, proinde pleno jure incipit, id est, et *in bonis* et *ex jure Quiritium* tua res esse, ac si ea tibi mancipata vel in jure cessa esset. — Gaius III. 80. — Gaius IV. 35. Theoph. III. 12. pr. — L. 5. pr. L. 15. §. 15. 26. 27. D. de damn. inf. (39. 2.) — L. 2. D. si ex caus. nox. (2. 9.) L. 26. §. 6. i. f. D. de nox. act. (9. 4.) — Arg. fragm. Vat. 47. Ulp. XIX. 16. §. 7. I. de off. jud. (4. 7.) — L. 63. D. ad S.C. Trebell. (36. 1.) L. 24. §. 1. D. fam. erc. (10. 2.) — Inst. III. 12. vergl. m. L. 4. §. 21. D. de fideic. lib. (40. 5.) — 3. Justinian's L. un. C. de nudo jure Quiritium tollendo (7. 25.)

§. 95. 2. Entstehung des Eigenthums.

L. 1. pr. D. de adq. rer. dom. (41. 1.) Gaius: Quarundam rerum dominium nanciscimur *jure gentium*, quod ratione naturali inter omnes homines peraeque servatur: quarundam *jure civili*, id est, jure proprio civitatis nostrae.

A. Adquisitiones civiles

Varro de re rust. II. 10. In emptionibus dominum legitimum sex fere res perficiunt; si hereditatem justam adiit; si, ut debuit, mancipio ab eo accepit, a quo jure civili potuit; aut si in jure cessit, cui potuit cedere, et id ubi oportuit; aut si usucepit; aut si e praeda sub corona emit; tumve quum in bonis sectioneve cuius publice venit. Ulp.

XIX. 2. Singularum rerum dominium nobis adquiritur mancipatione, traditione, in jure cessione, usucapione, adjudicatione, lege.

a. Mancipatio.

Gaius I. 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam venditio: quod et ipsum jus proprium civium Romanorum est. Eaque res ita agitur, adhibitis non minus quam quinque testibus, civibus Romanis puberibus, et praeterea alio eiusdem conditionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens: is, qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus est hoc aere aeneaque libra: deinde aere percutit libram, idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. §. 120—122. Ulp. XIX. 3—6.

§. 96. b. In jure cessio.

Gaius II. 24. In jure cessio autem hoc modo fit, apud magistratum populi Romani vel apud praetorem, vel apud praesidem provinciae is, cui res in jure ceditur, rem tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Deinde postquam hic vindicaverit, praetor interrogat eum, qui cedit, an contravindicet; quo negante aut tacente, tunc ei, qui vindicaverit, eam rem addicit; idque legis actio vocatur, quae fieri potest in provinciis apud praesides earum. . . §. 25. 96. Ulp. XIX. 9—11.

§. 97. c Usucapio.

Ulp. XIX. 8. Usucapione dominium adipiscimur tam mancipi rerum quam nec mancipi. Usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni vel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii. Gaius II. 42—51. Pr. I. de usuc. (2. 6.) — Pro herede usucapio: Gaius II. 52—58. L. 1. 2. §. 1. D. expil. her. (47. 19.) — L. 3. D. pro her. (41. 5.) L. 33. D. de usurp. (41. 3.) L. 4. C. in quib. caus. (7. 34.) — Usu receptio: Gaius II. 59. 60. — Usu receptio ex praediatura: Gaius II. 61. — Usucapio ex Rutiliana constitutione: Vat. fr. §. 1. i. f.

§. 98. d. Uebertragung des römischen Staates.

α. Emptio sub corona. — *β.* Länderverteilung. — *γ.* Sectio bonorum. —

1. Gellius VII. 4. Antiquitus mancipia jure belli capta coronis induta venibant, et idcirco dicebantur *sub corona venire.* Namque . . corona signum erat captivorum venalium. — 2. L. 11. pr. D. de evict. (21. 2.) Paulus: Lucius Titius praedia in Germania trans Rhenum emit, et partem pretii intulit: cum in residuam quantitatem heres emptoria

conveniretur, quaestionem retulit dicens, has possessiones ex praecepto principali partim distractas, *partim veteranis in praemia adsignatas*: L. 15. §. 2. D. de rei vind. (6. 1.) Liber colon. in Gromat. vet. Ed. Lachm. p. 209—262. Hygin. de limit. constit. Ed. Lachm. p. 169. 178. — 3. Festus s. v. hasta; sectorium. Gaius IV. 146. Item ei, qui publica bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur *sectorium*, quod *sectores* vocantur, qui publice bona mercantur.

§. 99. e. Adjudicatio.

Ulp. XIX. 16. Adjudicatione dominium nanciscimur per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter coheredes; et per formulam communi dividundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regundorum, quae est inter vicinos. Nam si judex uni ex heredibus aut sociis aut vicinis rem aliquam adjudicaverit, statim illi adquiritur, sivenec mancipi sit. Gaius IV. 22. §. 7. I. de off. jud. (4. 17.) L. 1. D. fam. erc. (10. 2.)

§. 100. f. Lege.

α. Legatum per vindicationem. — β. Ius accrescendi in servo.

1. Ulp. XIX. 17. Lege nobis adquiritur velut caducum vel ereptorium ex Lege Papia Poppaea, item legatum ex Lege XII tabularum, sive mancipi res sint sive nec mancipi. Gaius II. 191—200. — 2. Ulp. I. 18. Communem servum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit, eaque adcrescit socio. — Cod. VII. 7. De communi servo manumisso. §. 4. I. de don. (2. 7.)

§. 101. B. Adquisitiones naturales.

a. Traditio.

Ulp. XIX. 7. Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. Harum rerum dominium ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex justa causa traditae sunt nobis. L. 9. §. 3. D. de adq. rer. dom. (41. 1.) §. 40—48. I. de rer. div. (2. 1.)

§. 102. b. Occupatio.

§. 12—19. 39. I. de rer. div. (2. 1.) L. 3. pr. D. de adq. rer. div. (41. 1.) Gaius: Quod nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur.

§. 103. c. S. g. Accessio.

§. 18—23. 29. 31. 33. I. de rer. div. (2. 1.)

§. 104. d. Specificatio.

§. 25. I. eod. Gaius II. 79. L. 7. §. 7. D. de adq. rer. dom. (41. 1.)

Idem: Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit, Nerva et Proculus putant, hunc dominum esse, qui fecerit, quia quod factum est antea nullius fuerat.

§. 105. e. Confusio und Commixtio.

§. 27. 28. I. de rer. div. (2. 1.)

§. 106. f. Fruchterwerb.

§. 36. I. eod. L. 13. D. quib. mod. usufr. (7. 4.) Paulus: Iulianus ait, fructuarii fructus tunc fieri, cum eos *perceperit*, bonae fidei autem possessoris mox, quam a solo *separati* sint.

§. 107. g. Longi temporis praescriptio.

Hygin. de condic. agror. Ed. Lachm. p. 116. Gaius II. 46. Paulus V. 2. §. 3. 4. L. 9. D. de div. temp. pr. (44. 3.) L. 76. §. 1. D. de contr. empt. (16. 1.) — L. 8. pr. C. de praescr. XXX vel XL ann. (7. 39.) Iustinianus: Si quis emptionis vel donationis vel alterius cuiuscunque contractus titulo rem aliquam bona fide per decem vel viginti annos possederit, et *longi temporis exceptionem* contra dominos eius vel creditores hypothecam eius praetendentes sibi adquisierit, posteaque fortuitu casu possessionem eius rei perdiderit, posse eum actionem ad vindicandam eandem rem habere sancimus. Hoc enim et veteres leges, si quis eas recte inspexerit, sanciebant. — L. un. C. de usuc. transform. (7. 31.) a. 531. p. Chr. Pr. I. de usuc. (2. 6.)

§. 108. 3. Wirkungen.

1. Dig. VI. 1. Cod. III. 32. De rei vindicatione. Gaius IV. 3. §. 1. 15. I. de act. (4. 6.) — 2. Dig. VI. 2. De Publiciana in rem actione. §. 4. I. de act. (4. 6.) — 3. Dig. VII. 6. Si ususfructus petatur, et *ad alium pertinere negetur*. VIII. 4. Si servitus vindicatur *vel ad alium pertinere negetur*. §. 2. I. de act. (4. 6.) —

§. 109. 4. Ende.

§. 47. I. eod. L. 2. §. 1. D. pro derelicto (41. 7.) — §. 9. I. l. c. —

BB. Lehre der dinglichen Rechte an fremden Sachen, Iura in aliena.

A. Lehre von den Servituten.

Paulus I. 17. Inst. II. 3. Dig. VIII. 1. Cod. III. 34. De servitutibus.

§. 110. 1. Begriff und Arten.

1. L. 15. §. 1. D. de serv. (8. 1.) Pompon. Servitutum non ea natura est, ut aliquid faciat quis, veluti viridaria tollat, aut amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc, ut in suo pingat, *sed ut aliquid*

patiatur aut non faciat. — 2. L. 1. D. de serv. (8. 1.) Marcian. Servitutes aut *personarum* sunt, ut usus et ususfructus, aut *rerum*, ut *servitutes rusticorum praediorum et urbanorum.* — 3. Dig. VII. 5. De usufructu earum rerum, quae usu consumuntur vel minuuntur.

§. 111. 2. Entstehung.
a. In jure cessio.

Gaius II. 28. Incorporales (res) traditionem non recipere manifestum est. 29. Sed jura praediorum urbanorum in jure tantum cedi possunt; rusticorum vero etiam mancipari possunt. 30. Ususfructus in jure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in jure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem retineat; ipse usufructuarius in jure cedendo domino proprietatis usumfructum efficit, ut a se discedat et convertatur in proprietatem; alii vero in jure cedendo nihilo minus jus suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi.

§. 112. b. Mancipatio.

Gaius II. 29. (s. den vor. §.) Idem II. 33. Quod autem diximus usumfructum in jure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamvis etiam per mancipationem constitui possit eo quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit ut apud alium ususfructus, apud alium proprietas sit. Vat. fragm. 47. 50. 51.

§. 113. c. Vertrag und darauf folgende Tradition.
— Von Pactiones et Stipulationes und Quasi traditio. —

Gaius II. 31. Vat. fragm. 61. L. 20. D. de serv. (8. 1.) — §. 4. I. de serv. praed. (2. 3.) Si quis velit vicino aliquod jus constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet.

§. 114. d. Ersitzung.

L. 4. §. 29. D. de usurp. (41. 3.) Paulus: Libertatem servitutum usucapi posse, verius est, quia eam usucapionem sustulit Lex Scribonia, quae servitutem constituit, non etiam eam, quae libertatem praestat, sublata servitute. L. 10. D. si serv. (8. 5.) L. 1. C. de servit. (3. 34.) (Antonin a. 211.) Is qui judex erit, longi temporis consuetudinem vicem servitutis obtinere sciet, modo si is, qui pulsatur, nec vi nec clam nec precario possidet.

§. 115. e. Adjudicatio.

L. 6. §. 1. D. de usufr. (7. 1.)

§. 116. f. Durchs Gesetz und letztwillige Disposition.

1. L. 1. 3. C. de bon. mat. (6. 60.) L. 6. pr. C. de bon. quae lib. (6. 61.) L. 3. pr. L. 6. §. 1. C. de sec. nupt. (5. 9.) Nov. 117. c. 5. — 2. Dig. XXXIII. 2. De usu et usufr. legato. Dig. XXXIII. 3. De servitute legata.

§. 117. 3. Wirkung.

1. Civilrechtlicher Schutz: Actio Confessoria. L. 2. pr. L. 9. D. si serv. vind. (8. 5.) Vat. fragm. §. 92. — 2. Prätorischer Schutz: Confessoria actio Publiciana: L. 11. §. 1. D. de Publ. in rem act. (6. 2.) L. 1. §. 2. D. de serv. pr. rust. (8. 3.) — 3. Interdicta: L. 1. pr. L. 3. §. 11. D. de itinere actuque privato (43. 19.) L. 1. pr. D. de fonte (43. 23.) L. 4. D. Uti poss. (43. 17.) L. 3. §. 13—16. D. unde vi (43. 16.)

§. 118. 4. Ende.

1. Ueber den Untergang persönlicher Servituten durch Capitis deminutio vor Justinian s. Gaius III. 83. Paulus III. 6. §. 29. L. 1. D. quib. mod. usufr. (7. 4.), das Recht nach Justinian: L. 16. §. 2. C. de usufr. (3. 33.) —2. In Betreff des Untergangs der Servituten durch Non-usus s. das ältere Recht: Paulus I. 17. §. 1. III. 6. §. 30. L. 6. D. de serv. praed. urb. (8. 2.), das justinianeische Recht: L. 16. C. de usufr. (3. 33.) (a. 530.) L. 13. C. de serv. (3. 34.) (a. 531.)

§. 119. B. Lehre von der Emphyteuse.

Dig. VI. 3. Si ager vectigalis id est emphyteuticarius petatur. Cod. IV. 66. De jure emphyteuticario. XI. 61. De fundis patrimonialibus et saltuensibus et emphyteuticis et eorum conductoribus. L. 1. D. h. t. (6. 3.) Paulus: Agri civitatum alii *vectigales* vocantur, alii non. *Vectigales* vocantur, qui in perpetuum locantur, id est, hac lege, ut tamdiu pro illis vectigal pendatur, quamdiu neque ipsis, qui conduxerint, neque his, qui in locum eorum successerunt, auferri eos liceat. Non vectigales sunt, qui ita colendi dantur, ut privatim agros nostros colendos dare solemus. §. 1. Qui in perpetuum fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quamvis non efficiantur domini, tamen placuit competere eis *in rem actionem* adversus quemvis possessorem: sed et adversus ipsos municipes, L. 2. eod., ita tamen si vectigal solvant. — Gaius III. 145. §. 3. I. de loc. et cond. (3. 24.)

§. 120. C. Lehre von der Superficies.

Dig. XLIII. 18. De superficiebus. L. 2. D. eod. Gaius: *Superficiarias* aedes appellamus, quae in conducto solo positae sunt, quarum proprietas et civili et naturali jure eius est, cuius et solum. L. 1. §. 1. D.

eod. Ulp. Qui superficiem in alieno solo habet, civili actione subnixus est. — Ueber das Interdictum de superficiebus s. L. 1. pr. §. 2. D. eod.

§. 121. D. Lehre von dem Pfandrechte.

Paulus S. R. II. 5. Dig. XX. 1. De pignor. et hypothec. Cod. VIII. 14—36.

1. Begriff und Arten.

a. Fiduciae causa mancipatio vel in jure cessio.

Isidor. Orig. V. 25. §. 23. *Fiducia* est, quum res aliqua sumendae mutnae pecuniae gratia vel mancipatur vel in jure ceditur. Paulus S.R. II. 13. §. 1—7. Gaius II. 60. Sed quum *fiducia* contrahitur *cum creditore pignoris jure* cet. Idem III. 201. L. 9. Th. C. de infirmandis his (15. 14.)

§. 122. b. Pignus.

Paulus S. R. II. 4. Rubr. De deposito pignore. Isidor. l. c. V. 25. §. 22. *Pignus* est enim, quod propter rem creditam obligatur: cuius rei *possessionem* solam ad tempus consequitur creditor. Ceterum *dominium* apud debitorem est. Gaius II. 64. Item creditor *pignus* ex pactione (alienare potest), quamvis eius ea res non sit; sed hoc forsitan ideo videatur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, *qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur.* L. 73. D. de furt. (47. 2.) L. 4. D. de pign. (13. 7.)

§. 123. c. Hypotheca.

§. 7. I. de act. (4. 6.) Inter *pignus* autem et *hypothecam* nihil interest, (quantum ad actionem hypothecariam adtinet;) nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. Sed in aliis differentia est; nam *pignoris* appellatione eam proprie contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit; at eam, quae sine traditione *nuda conventione* tenetur, proprie *hypothecae* appellatione contineri diximus.

§. 124. d. Pignus praetorium und Pignus in causa judicati captum.

1. Cic. pro Quinct. c. 27. Dig. XLIII. 4. Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit. L. 26. pr. D. de pign. act. (13. 7.) Ulp. Non est mirum, si ex quacunque causa magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui, cet. §. 1. Sciendum est, ubi jussu magistratus pignus constituitur, non alias constitui, nisi ventum fuerit in possessionem. L. 2. C. de praet. pign. (8. 22.) — 2. L. 31. D. de re

jud. (42. 1.) Callistr. *verb.* pignoribus captis compellendi sunt (debitores) ad satisfaciendum ex forma, quam Cassio proconsuli D. Pius in haec verba praescripsit: His qui fatebuntur debere, aut ex re judicata necesse habebunt reddere, tempus ad solvendum detur, quod sufficere pro facultate cuiusque videbitur: eorum qui intra diem vel ab initio datum vel ex ea causa postea prorogatum sibi non reddiderint, pignora capi, eaque, si intra duos menses non solverint, vendantur; si quid ex pretiis supersit, reddatur ei, cuius pignora vendita erant. Cod. VIII. 23. Si in causa judicati.

§. 125. e. Pignus nominis.

L. 4. C. quae res pign. (8. 17.) Alexander: *Nomen* quoque debitoris pignorari et generaliter et specialiter posse, jampridem placuit. cet. L. 7. C. de her. vend. (4. 39.) L. 20. D. de pign. (20. 1.)

§. 126. 2. Entstehung.

1. §. 7. I. de act. (4. 6.) De qua re inter creditorem et debitorem *convenerit*, ut sit pro debito obligata: utraque hac appellatione (pignoris atque hypothecae) continetur. — L. 36. pr. D. de pign. act. (13. 7.) Ulp. *Testamento* quoque pignus constitui posse, Imperator noster cum Praetore saepissime rescripsit. — 2. Cod. VIII. 22. De pignore praetorio. 23. Si in causa judicati pignus captum sit. — 3. Dig. XX. 2. Cod. VIII. 15. In quibus causis pignus vel hypotheca tacita contrahitur. — 4. Paulus II. 13. §. 8. Cod. VIII. 13. De his qui in priorum creditorum locum succedunt. L. 5. pr. D. de distract. pign. (20. 5.)

§. 127. 3. Wirkung.

§. 7. I. de act. (4. 6.) Item *Serviana et quasi Serviana* (quae etiam *hypothecaria* vocatur) ex ipsius praetoris jurisdictione substantiam capiunt. *Serviana* autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris jure pro mercedibus fundi ei tenentur. *Quasi Serviana* autem est, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. — §. 3. i. f. I. de interdictis (4. 15.) Interdictum quoque, quod appellatur *Salvianum*, adipiscendae possessionis causa comparatum est: eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. Dig. XLIII. 33. Cod. VIII. 9. De Salviano interdicto. cf. Gaius IV. 147.

§. 128. 4. Ende.

Cod. VIII. 26. De remissione pignoris. VIII. 31. De luitione pignoris. Dig. XX. 6. Quibus modis pignus vel hypotheca solvitur.

Vierter Abschnitt des römischen Privatrechts.

Lehre von den Forderungen, Obligationen.

Inst. III. 13. (14.) Dig. XLIV. 7. Cod. IV. 10. De obl. et act.

§. 129. I. Begriff und Arten.

1. Pr. I. h. t. Obligatio est juris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, secundum nostrae civitatis jura. — 2. §. 1. I. h. t. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur; namque aut *civiles* sunt aut *praetoriae*. *Civiles* sunt, quae aut legibus constitutae, aut certe jure civili comprobatae sunt. *Praetoriae* sunt, quas praetor ex sua jurisdictione constituit, quae etiam *honorariae* vocantur. — L. 10. D. h. t. Paulus: *Naturales obligationes* non eo solo aestimantur, si actio aliqua earum nomine competit, verum etiam eo, si soluta pecunia repeti non possit.

§. 130. II. Entstehung der Obligationen.

L. 1. pr. D. de O. et A. (44. 7.) Gaius: Obligationes aut *ex contractu* nascuntur, aut *ex maleficio*, aut proprio quodam jure, *ex variis causarum figuris*.

A. Aus Verträgen.

A. Begriff und Arten der Contractus wie Pacta im Allgemeinen.

1. *a. Festus* s. v. *Nexum* est, ut ait Gallus Aelius, quodcunque per aes et libram geritur: idque necti dicitur. Idem s. v. Nuncupata. Cic. de off. III. 16. de orat. I. 57. (Verba Leg. XII. Tab.) „Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto. — *b.* Pr. I. de litt. obl. (3. 21.) Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. Pseudo-Ascon. in Verr. Act. II. lib. 1. c. 23. Moris autem fuit, unumquemque domesticam rationem sibi totius vitae suae per dies singulos scribere, ex qua appareret, quid quisque de reditibus suis, quid de arte, foenore, lucrove seposuisset quoque die, et quid idem sumtus damnive fecisset. Sed postquam, obsignandis litteris reorum, ex suis quisque tabulis damnari coepit, ad nostram memoriam tota haec vetus consuetudo cessavit. — 2. §. 2. I. de obl. (3. 14.) Prius est, ut de his quae ex contractu sunt (obligationes), dispiciamus. Harum aeque quatuor sunt species. Aut enim *re* contrahuntur, aut *verbis*, aut *litteris*, aut *consensu*. — 3. L. 7. §. 5. D. de pact. (2. 14.) Ulp.: Nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem. Quinimo interdum format ipsam actionem.

§. 131. B. Von Contracten insbesondere.

AA. Realcontracte.

1. Genannte Realcontracte.

Inst. III. 15. Quibus modis *re* contrahitur obligatio. Pr. Re contrahitur obligatio veluti *mutui datione*. §. 2. Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, *commodatur*, re obligatur. §. 3. Praeterea et is, apud quem res aliqua *deponitur*, re obligatur. §. 4. Creditor quoque qui *pignus* accepit, re obligatur. — Dig. XII. 1. Cod. IV. 1. De reb. cred. Dig. XIII. 6. Commodati vel contra. Cod. IV. 23. De commodato. Dig. XVI. 3. Cod. IV. 34. Depositi vel contra. Dig. XIII. 7. Cod. VI. 24. De pigneratitia actione.

§. 132. 2. Ungenannte Realcontracte.

Dig. XIX. 5. De praescriptis verbis et in factum actionibus. Cod. IV. 64. De rerum permutatione et praescriptis verbis. Dig. XII. 2. De condictione causa data, causa non secuta. Cod. IV. 6. De condictione ob causam datorum. L. 5. pr. D. h. t. (19. 5.) Paulus: Aut *do tibi, ut des*; aut *do, ut facias*, aut *facio, ut des*, aut *facio, ut facias*. In quibus quaeritur, quae obligatio nascatur. —

§. 133. BB. Verbalcontracte.

Inst. III. 15. (16.) Dig. XLV. 1. De verborum obligationibus. Inst. III. 18. (19) De divisione stipulationum. 19. (20.) Cod. VIII. 39. De inutilibus stipulationibus. Cod. VIII. 38. De contrahenda et committenda stipulatione. — 1. Gaius III. 92. *Verbis* obligatio fit ex interrogatione et responsione, velut: *Dari spondes? Spondeo; Dabis? Dabo; Promittis? Promitto; Fidepromittis? Fidepromitto; Fidejubes? Fidejubeo; Facies? Faciam.* Von Stipulationen handelt Gaius III. 92—127. In Betreff der similis condicio des Sponsor und Fidepromissor gegenüber dem Fidejussor s. Gaius III. 118 ff.; in Betreff der par condicio omnium vergl. Gaius III. 126. 127. — 2. Gaii Epit. II. 9. §. 3. Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive jam marito *dotem dicat* . . et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et *pater ejus* et debitor *ipsius mulieris*, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. (cf. Ulp. VI. 2.) — 3. Eod. §. 4. Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente, contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse juravit; in qua re supradicti liberti non tam verborum solennitate, quam jurisjurandi religione tenentur.

§. 134. CC. Litteralcontracte.

Vergl. die Stellen §. 130. sub. 1. b., außerdem Inst. III. 21. (22.) De litterarum obligatione. Cod. IV. 30. De non numerata pecunia. Pr. I. h. t. Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. Gaius III. 128. Litteris obligatio fit veluti in *nominibus transcriptitiis;* fit autem nomen transcriptitium duplici modo: vel *a re in personam*, vel *a persona in personam.* §. 129. (*A re in personam tran*)*scriptio* fit, veluti si id, quod modo ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. §. 130. *A persona in personam transcriptio* fit, veluti si id, quod mihi Titius debet, tibi id expensum tulero, id est, si Titius te delegaverit mihi. §. 131. Alia causa est eorum nominum, quae *arcaria* vocantur, in his enim rei, non literarum obligatio consistit: quippe non aliter valent, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae rei, non (litterarum) facit obligationem. — L. 14. C. de contrah. stip. (8. 38.)

§. 135. DD. Consensualcontracte.

Inst. III. 22. (23.) De obligationibus ex consensu. Gaius III. 135 —162. Consensu fiunt in *emtionibus* et *venditionibus*, *locationibus conductionibus*, *societatibus*, *mandatis.*

§. 136. E. Von Pacten insbesondere.

Dig. II. 14. Cod. II. 3. De pactis.

1. Pacta nuda.

L. 7. §. 4. D. de pact. (2. 14.) Ulp. Sed quum nulla subest causa, propter conventionem hic constat non posse constitui obligationem. Igitur *nuda pactio* obligationem non parit, sed parit exceptionem.

2. Pacta non nuda s. vestita.

a. *Pacta legitima.* L. 6. D. de pact. (2. 14.): *α. Compromissum* L. 5. pr. C. de recept. arb. (2. 56.) *β.* Das *Pactum de donando.* Inst. II. 7. Dig. XXXIX. 5. Cod. VIII. 54. De donationibus. Ueber die Lex Cincia de donis et muneribus aus d. J. d. St. 550. vergl. Festus s. voc. Muneralis. Cic. de sen. c. 4. de Orat. II. 71. Vat. fr. §. 266 seqq. (De donationibus ad Legem Cinciam.) Ulp. I. pr. L. 35. §. 5. C. h. t. (8. 54.) Iustinian. *verb.:* non ex hoc inutilis sit donatio, quod res non traditae sunt: nec confirmetur ex traditione donatio: sed liberalitatem plenam et secundum legem nostram perfectissimam constitutam necessarius traditionis effectus sequatur, et necessitatem habeat donator omnimodo, vel res, vel partem substantiae, quam nominaverit, vel totam substantiam tradere. Cf. §. 1. 2. I. h. t. *γ.* Das Pactum de dote consti-

tuenda: L. 6. C. de dot. prom. (5. 11.) — b. *Pacta praetoria*: *α. Pactum hypothecae.* L. 4. D. qui post. pignor. (20. 4.). — *β. Constitutum debiti proprii et alieni.* Dig. XIII. 5. Cod. IV. 18. De constituta pecunia. §. 8. 9. I. de act. (4. 6.) — c. *Pacta adjecta*: L. 13. C. de pactis (2. 3.) Maximinus: In bonae fidei contractibus ita demum ex pacto competit, si in continenti fiat. Nam quod postea placuit, id non petitionem, sed exceptionem parit. Cf. L. 7. §. D. de pactis (2. 14.)

§. 137. B. Entstehung der Obligationen aus Delicten.

Inst. IV. 1. De obligationibus, quae ex delicto nascuntur. Dig. XLVII. 1. De privatis delictis. Pr. I. h. t. (Obligationes ex maleficio) — unius generis sunt: nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex *furto, rapina, damno, injuria.*

1. Furtum.

Dig. XLVII. 2. Cod. VII. 2. D. furtis. §. 1. I. h. t. (4. 1.) *Furtum* est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus, possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere. Cf. Gaius III. 183—208. Paulus S. R. II. 31. De furtis. Festus s. v. Lance. Massur. Sabin. ap. Gell. XI. 18. — L. 92. D. h. t. Ulp. Meminisse oportebit, nunc furti plerumque criminaliter agi.

§. 138. 2. Rapina.

Cic. pro Tullio. c. 5—9. Inst. IV. 2. De vi bonorum raptorum. Dig. XLVII. 8. Cod. IX. 33. Vi bonorum raptorum. L. 2. D. h. t. Ulp.: Praetor ait: Si *cui dolo malo, hominibus coactis damni quid factum esse dicetur, sive cujus bona rapta esse dicentur, in eum qui id fecisse dicetur, judicium dabo.* Cf. Gaius III. 209.

§. 139. 3. Damnum injuria datum.

Inst. III. 3. Cod. III. 35. De Lege Aquilia. Dig. IX. 2. Ad Legem Aquiliam; insbes. L. 1. pr. §. 1. D. h. t. L. 9. D. de incendio. (47. 9.) Gaius III. 210—219. — Pr. I. h. t. *Damni injuriae actio* constituitur per Legem Aquiliam, cujus *primo capite* cautum est, *Ut si quis alienum hominem alienamve quadrupedem, quae pecudum numero sit, injuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur.* §. 12. eod. *Caput secundum* legis Aquiliae in usu non est. [cf. Gaius III. §. 215. *Capite secundo* (in) adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res esset, tanti actio constituitur.] §. 13. I. l. c. *Capite tertio* de omni caetero damno cavetur. §. 14. i. f. Ex hoc tamen capite non, quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. — Festus s. v. Rupitias; Sarcito.

§. 140. 4. **Injuriae.**

Inst. IV. 4. Dig. XLVII. 10. Cod. IX. 35. De injuriis. Gaius III. 220 —225. Paulus V. 4. — 1. Vom Rechte der XII Tafeln: Festus s. v. Talionis. Gellius XVI. 10. XX. 1. Gaius III. 223. Poena autem injuriarum ex Lege XII Tabularum *propter membrum* quidem *ruptum* talio erat, propter *os* vero *fractum* aut *collisum* trecentorum assium poena erat, velut si libero os fractum erat; at si servo CL: propter ceteras vero injurias XXV assium poena erat constituta; et videbantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniariae poenae. Coll. LL. Mos. et Rom. II. 5. §. 5. — 2. Von der prätorischen Actio injuriarum aestimatoria: Gellius XX. 1. Gaius III. 224. Coll. II. 6. §. 1—5. — 3. Von der civilrechtlichen Actio Legis Corneliae: L. 5. pr. D. de injur. (47. 10.) Ulp.: Lex Cornelia de injuriis (a. u. 673.) competit ei qui injuriarum agere volet ob eam rem, quod se *pulsatum verberatumve domumve suam vi introitam* esse dicat. — 4. Vom späteren Rechte: L. 45. D. eod. Hermogenianus: De injuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet. Et servi quidem flagellis caesi dominis restituuntur: liberi vero humilioris quidem loci fustibus subjiciuntur; caeteri autem vel exilio temporali vel interdictione certae rei coërcentur.

§. 141. C. **Entstehung der Obligationen: Ex variis causarum figuris.**

Inst. III. 27. (28.) De obligationibus, quae quasi ex contractu nascuntur. — Pr. I. h. t. Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus, quae quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, *quasi ex contractu* nasci videntur. — Inst. IV. 5. De oblig. quae quasi ex delicto nascuntur.

§. 142. III. **Ende der Obligationen.**

Inst. III. 29. (30.) Quibus modis tollitur obligatio. — 1. L. 112. D. de reg. jur. (50. 17.) Paulus: Nihil interest, *ipso jure* quis actionem non habeat, an *per exceptionem* infirmetur. — 2. L. 80. D. de solut. (46. 3.) Pompon.: Prout quidque contractum est, ita et solvi debet. Ut, cum *re* contraxerimus, *re* solvi debet, veluti cum mutuum dedimus, ut retro pecuniae tantundem solvi debeat. Et cum *verbis* aliquid contraximus, vel *re* vel *verbis* obligatio solvi debet; *verbis* veluti cum acceptum promissori fit; *re*, veluti cum solvit, quod promisit. Aeque cum emptio vel venditio vel locatio contracta est, quoniam *consensu nudo* contrahi potest, etiam *dissensu contrario* dissolvi potest. L. 35. D. de R. I. — 3. Ueber die Acceptilatio und Stipulatio Aquiliana

insbesondere: Dig. XLVI. 4. Cod. VIII. 44. De acceptilationibus. Gaius II. 85. III. 169—175. §. 1. I. h. t. [3. 29. (30.)] Item *per acceptilationem* tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, si id velit Titio remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: *Quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* et Titius respondeat, *Habeo.* . . . §. 2. Est autem prodita stipulatio, quae vulgo *Aquiliana* appellatur, per quam contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur cet. — 4. Ueber Expensilatio s. Gellius XIV. 2. Gaius III. 129. 130. 137. L. 59. D. de admin. tut. (26. 7.) L. 111. D. de condit. (35. 1.) — 5. Ueber Nexi liberatio s. Gaius III. 173. 174. — 6. Ueber die Compensation s. §. 30. I. de act. (4. 6.) — 7. Ueber die Novatio necessaria als Folge der Lis contestata und Res judicata s. Gaius III. 180—181. — 8. Ueber den Concursus duarum causarum lucrativarum s. L. 17. 19. D. de O. et A. (44. 7.) L. 61. D. de sol. (46. 3.)

Fünfter Abschnitt des römischen Privatrechts.
Lehre vom Erbrechte.

A. Einleitung.

§. 143. Begriff und Aufgabe des Erbrechts.

L. 62. D. de reg. jur. (50. 17.) L. 59. D. eod. L. 24. D. de verb. sign. (50. 16.) Gaius: Nihil aliud est *hereditas*, quam successio in universum jus, quod defunctus habuit. L. 138. D. eod. Paulus: *Hereditatis* appellatione bonorum quoque possessio continetur. L. 3. D. de bon. poss. (37. 1.) Pomponius: *Bona* autem hic, ut plerumque solemus dicere, ita accipienda sunt, universitatis cujusque successionem, qua succeditur in jus demortui, suscipiturque ejus rei commodum et incommodum. Nam sive solvenda sunt bona, sive non sunt, sive damnum habent, sive lucrum, sive in corporibus sunt, sive in actionibus, in hoc loco proprie *bona* appellabuntur. L. 110. D. eod. L. 37. D. de adq. v. om. her. (29. 2.) L. 120. D. de R. I.

§. 144. Chronologische Uebersicht der verschiedenen römischen Successionen auf den Todesfall.

1. Hereditas.

L. 3. §. 1. D. de bon. poss. (37. 1.) Ulp. *Hereditatis* autem bonorumve possessio, (ut Labeo scribit), non uti rerum possessio accipienda est: est enim juris magis, quam corporis possessio. . .

§. 145. 2. Legata.

L. 116. pr. D. de legatis I. (30.) Florentinus: *Legatum* est deliba-

tio hereditatis, qua testator ex eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit. — §. 1. I. h. t. (2. 20.) *Legatum* est donatio quaedam a defuncto relicta, ab herede praestanda. Ulp. XXIV. §. 1. *Legatum* est, quod legis modo, id est, imperative testamento relinquitur; nam ea quae precativo modo relinquuntur, *fideicommissa* vocantur. Gaius II. 192. Legatorum utique genera sunt *quatuor:* aut enim *per vindicationem* legamus, aut *per damnationem,* aut *sinendi modo* aut *per praeceptionem.*

§. 146. 3. Bonorum possessio.

Pr. I. de bon. poss. (3. 9.) Ius bonorum possessionis introductum est a Praetore *emendandi veteris juris gratia.* Non solum in intestatorum hereditatibus vetus jus eo modo Praetor emendavit, . . . sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. . . . §. 1. Aliquando tamen *neque emendandi, neque impugnandi veteris juris,* sed magis *confirmandi gratia* pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat *secundum tabulas bonorum possessionem.* Item ab intestato suos heredes et agnatos ad bonorum possessionem vocat: sed et, remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas jure civili. — L. 3. §. 2. D. eod. (37. 1.) Ulpian.: *Bonorum* igitur *possessionem* ita recte definiemus: *jus persequendi retinendique patrimonii, sive rei, quae cujusque, cum moritur, fuit.* L. 1. eod. Idem: Bonorum possessio admissa, commoda et incommoda hereditaria, itemque dominium rerum, quae in his bonis sunt, tribuit: nam haec omnia bonis sunt conjuncta.

§. 147. 4. Durch die Lex Iulia et Papia Poppaea hervorgerufene Successiones.

A. Caducum.

Ulp. XVII. De caducis. §. 1. Quod quis sibi testamento relictum, ita ut jure civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, *caducum* appellatur, veluti ceciderit ab eo: verbi gratia si caelibi vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel caelebs legi paruerit, vel Latinus jus Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus vel legatarius ante apertas tabulas decesserit vel pereger factus sit. §. 2. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca fisco vindicantur; sed, servato jure antiquo liberis et parentibus, caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et legata (et) fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salva sunt: scilicet et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca. Ulp. XVIII. Qui habeant jus antiquum in caducis. Cf. XIII. De caelibe orbo et so-

litario patre XIV. De poena Legis Iuliae. XV. De decimis. XVI. De solidi capacitate inter virum et uxorem. Gaius II. 111. 144. 286. — L. un. C. de caduc. toll. (6. 51.) (Von Justinian a. 534.)

§. 148. B. Ereptitium s. Ereptorium.

Ulp. XIX. 17. Lege nobis adquiritur velut caducum vel *ereptorium* ex Lege Papia Poppaea. Dig. XXXIV. 9. De his quae ut indignis auferuntur. Cod. VI. 35. De his quibus ut indignis hereditates auferuntur, et ad SCtum Silanianum. L. un. §. 12. C. de cad. toll. (6. 51.) Nov. 1. c. 1. — L. 12. §. 4. D. de relig. (11. 7.) L. 1. §. 3. D. ubi pupillus educari (27. 3.)

§. 149. C. Bona vacantia.

Cod. VI. 62. VII. 37. X. 10. De bon. vacant. Ulpian. XXVII. 7. Si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed jus suum omiserit, populo bona deferuntur, ex Lege Iulia caducaria. L. 2. i. f. D. de success. ed. (38. 9.) — Cod. VII. 37. De quadr. praescr.

§. 150. 5. Fideicommisse.

Gaius II. 247—259. Paulus S. R. IV. 2. 3. 4. Ulp. XXV. 14—16. Idem XXV. §. 1. *Fideicommissum* est quod non civilibus verbis, sed precative relinquitur, nec ex rigore juris civilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis. Inst. II. 23. De fideic. her. Dig. XXXVI. 1. Cod. VI. 49. Ad S. C. Trebell.

§. 151. 6. Addictio bonorum libertatum conservandarum causa.

Inst. III. 12. De eo cui libertatis causa bona addicuntur. Pr. Accessit novus casus successionis ex Constitutione Divi Marci. Nam si ii, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa, audiuntur.

§. 152. 7. S. g. Addictio bonorum legatorum conservandorum causa.

Nov. 1. c. 2. §. 2. Si vero expressim designaverit (testator,) non velle heredem retinere Falcidiam: necessarium est testatoris valere sententiam: et aut volentem eum parere testatori, forsan etiam quaedam juste et pie relinquenti: lucrum non in percipiendo, sed solummodo pie agendo habentem: et non videri sine lucro hujusmodi esse hereditatem: *aut si parere noluerit, eum quidem recedere ab hujusmodi institutione, locum vero fieri (sicut dudum praediximus) substitutis et coheredibus et fideicommissariis et legatariis et servis et iis qui ab inte-*

stato sunt et aliis secundum prius a nobis inventam in talibus viam. Cf. c. 1.

§. 153. 8. Mortis causa donationes.

Dig. XXXIX. 6. Cod. VIII. 57. De mortis causa don. §. 1. I. de don. (2. 7.) *Mortis causa donatio* est, quae propter mortis fit anspicionem; cum quis ita donat, ut si quid humanitas ei contigisset, haberet is, qui accepit, sin autem supervixisset, qui donavit, reciperet, vel si cum donationis poenituisset, aut prior decesserit is, cui donatum sit. — L. 37. D. h. t. L. 4. C. h. t. §. 1. I. de don. (2. 7.) — L. 25. C. de don. (8. 54.) — L. 4. C. h. t.

B. Von der Hereditas.

Erste Abtheilung.
Unmittelbare Erbfolge.

AA. Delation der Hereditas.

Erstes Kapitel.
Gesetzliche Erbfolge; Successio legitima s. ab intestato.

§. 154. A. Zustand der XII Tafeln.

1. Erbfolge eines Ingenuus.

Gaius III. 1—24. Ulp. XXVI. Paul. IV. 8. Collatio Leg. Mos. et Rom. XVI. c. 2—6. Inst. III. 1. De hered. quae ab intest. III. 2. De legitima agnat. succ. Cod. VI. 58. De legitimis heredibus. — Pr. I. h. t. (3. 1.) *Intestatus* decedit, qui aut omnino testamentum non fecit; aut non jure fecit; aut id, quod fecerat, ruptum irritumve factum est: aut si ex eo nemo heres extiterit. Cf. L. 64. D. de verb. sign. (50. 16.) — Gaius III. 1. *Intestatorum* hereditates lege XII tabularum primum *ad suos heredes* pertinent. §. 9. Si nullus sit *suorum heredum*, tunc hereditas pertinet ex eadem lege XII tabularum *ad agnatos*. §. 17. Si *nullus adgnatus* sit, eadem lex XII tabularum *gentiles* ad hereditatem vocat. . . . §. 18. Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum hereditates: quod jus quemadmodum strictum fuerit, palam est intelligere.

§. 155. 2. Erbfolge eines Manumissus.

Ulp. XXIX. 1. Civis Romani liberti hereditatem lex XII tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque sive testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, quamvis non naturalis, sed uxor puta quae in manu fuit, vel adoptivus filius, lex patrono nihil praestat. — Gaius III. 42. Pr. §. 1. 2. I. de succ. lib. (3. 7.)

§. 156. B. Aenderungen späterer Zeit bis zur Novelle CXVIII.

1. Gaius III. 17. — 2. Gaius III. 24. vergl. m. §. 1. 2. I. de S. C. Tertull. (3. 3.) Ulp. XXVI. 1. Paul. S. R. IV. 9. Dig. XXXVIII. 17. Ad S. C. Tertull. et Orphit. — 3. Pr. I. de S. C. Orphit. (3. 4.) Paul. S. R. IV. 10. Dig. tit. cit. — 4. §. 3. I. de succ. lib. (3. 7.)

§. 157. C. Zustand des justinianeischen Rechtes nach der Novelle CXVIII.

Nov. 118. Praef. Plurimas et diversas leges veteribus temporibus prolatas invenientes, per quas non juste differentia ab intestato successionis inter cognatos ex masculis et feminis introducta est, necessarium esse perspeximus, omnes simul ab intestato cognationum successiones per praesentem legem clara compendiosaque divisione disponere: itaque prioribus legibus pro hac causa positis vacantibus, de cetero ea sola servari, quae nunc constituimus. Quia igitur omnis generis ab intestato successio tribus cognoscitur gradibus, hoc est, *ascendentium et descendentium et ex latere.* — L. un. C. Unde vir et ux. (6. 18.) Theod. Maritus et uxor ab intestato invicem sibi in solidum pro antiquo jure succedunt, quoties deficit omnis parentum liberorumve seu propinquorum legitima, vel naturalis successio, fisco excluso.

§. 158. Anhang. Von den Successiones ab intestato extraordinariae.

(Succession der dürftigen Wittwe, der Liberi naturales gegenüber ihrem Pater naturalis und umgekehrt.)

Nov. 53. c. 6. Nov. 117. c. 5. — Nov. 18. c. 5. Nov. 81. c. 12. §. 4—6. Nov. 89. c. 13.

Zweites Kapitel.

Testamentarische Erbfolge; Successio testamentaria.

§. 159. A. Erbfolge aus einem vorhandenen rechtsgültigen Testamente.

AA. Von der Fähigkeit des Testators.

Inst. II. 12. Quibus non est permissum facere testamentum. Dig. XXVIII. 1. Qui testamenta facere possunt, et quemadmodum testamenta fiant. Cod. VI. 22. Qui testamenta facere possint, vel non. Gaius II. 112—114. Ulp. XX. 10—16. Paulus III. 40.

§. 160. BB. Von den verschiedenen Testamentsformen.

Inst. II. 10. De testamentis ordinandis. Dig. XXVIII. 10. .. quemadmodum testamenta fiant. Dig. XXXVII. 11. De bon. poss. sec. tab. Cod. VI. 23. De testamentis et quemadmodum test. ordinentur.

1. Privattestamente.

a. Regelmäßige.

α. Testamentum calatis comitiis. *β*. T. in procinctu. *γ*. T. per aes et libram s. per mancipationem et nuncupationem. *δ*. Das Testament des neueren Civilrechts vor sieben Zeugen. §. 1. I. h. t. (2. 10.) Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est, olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse . . . quod *calatis comitiis* appellabant, (et) . . . quod *procinctum* dicebatur. (Gaius II. 101. Gellius XV. 27. Theoph. ad §. 1. I. 2. 10. — Mai Virgil. interpretes. Aen. X. v. 241. Festus s. v. Endo procinctu. Gaius II. 101. §. 1. I. cit. Gell. XV. 27. Vergl. Cic. de Nat. Deor. II. 3. de Or. I. 53.) Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur: *per aes et libram:* scilicet quod per mancipationem id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus et libripende civibus romanis puberibus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. (Gaius II. 102. seq. Ulp. XX. 9. Theoph. l. c.) Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim et hoc in usu esse desiit. §. 2. Sed praedicta quidem nomina testamentorum *ad jus civile* referebantur; postea vero ex edicto Praetoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Iure enim honorario nulla mancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum jure civili signa testium non essent necessaria. §. 3. Sed cum paulatim tam ex usu hominum, quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam jus civile et praetorium jungi: constitutum est, ut uno eodemque tempore, (quod jus civile quodammodo exigebat,) septem testibus adhibitis et subscriptione testium, (quod ex constitutionibus inventum est et ex edicto Praetoris) signacula testamentis imponerentur cet.

§. 161. b. Unregelmäßige.

1. Testament des Stummen und Blinden: L. 8. 10. C. Qui test. fac. (6. 22.) R. O. v. 1512. §. 4. 9—11. — 2) Testament des Soldaten: Gaius II. 109. Ulp. XXIII. 10. Inst. II. 11. De milit. test. Dig. XXIX. 1. Cod. VI. 21. De test. mil. Dig. XXXVII. 13. De bon. poss. ex test. mil. — 3. Letztwillige Verfügung der Aeltern unter ihren Kindern: Nov. 18. c. 7. Nov. 107. R. O. v. 1512. §. 2. — 4. Testament zur Zeit ansteckender Krankheiten, *Testamentum pestis tempore conditum:* L. 8. C. de testam. et quemadm. (6. 23.) — 5. *Testamentum eorum, qui rusticantur; T. ruri conditum:*

L. 31. C. eod. — 6. Verfügungen zum Besten milder Stiftungen: Nov. 131. c. 4. 11. 12. Cap. 4. 11. X. de testam. (3. 26.)

§. 162. 2. Oeffentliche Testamente.

(Testamentum judiciale, principi oblatum.)

L. 19. C. h. t. (6. 23.) Hon. et Theod. a. 499: Omnium testamentorum solennitatem superare videtur, quod insertum mera fide precibus inter tot nobiles probatasque personas etiam conscientiam Principis tenet. Sicut ergo securus erit, qui actis cujuscunque judicis aut municipum, aut auribus privatorum mentis suae postremum publicavit judicium, ita nec de ejus unquam successione tractabitur, qui nobis mediis et toto jure, (quod in nostris est scriniis constitutum,) teste succedit.

§. 163. CC. Vom Inhalte eines Testaments.

1. Inst. II. 14. Dig. XXVIII. 3. Cod. IV. 24. De hered. instit. Dig. XXVIII. 2. De lib. et post. hered. inst. vel exher. Nov. 22. c. 27. 28. Nov. 89. c. 12. — Dig. XXIX. 6. Cod. VI. 34. Si quis aliquem testari prohibuerit vel coëgerit. — Dig. XLVIII. 10. De S. C. Libaniano. Cod. IX. 23. De his qui sibi adscribunt in testamento. — Ulp. XXI. 1. Heres institui recte potest his verbis: *Titius heres esto*, *Titius heres sit*, *Titium heredem esse jubeo.* Illa autem institutio: *heredem instituo*, *heredem facio*, plerisque improbata est. L. 15. C. h. t. (6. 23.) Constantinus: Placuit, . . institutioni heredis verborum non esse necessariam observantiam, utrum imperativis et directis verbis fiat, aut inflexis. Nec enim interest, si dicatur: *heredem facio;* vel: *instituo*, vel: *volo*, vel: *mando*, vel: *cupio*, vel: *esto*, vel: *erit*, sed quibuslibet confecta sententiis, vel quolibet loquendi genere formata institutio valeat, si modo per eam liquebit voluntatis intentio. — 2. Inst. III. 13. De exher. lib. Ulp. XXII. 14. Sui heredes instituendi sunt vel exheredandi.

§. 164. B. Erbfolge gegen ein vorhandenes Testament. S. g. Notherbenrecht.

1. Zustand des Notherbenrechts vor der Novelle CXV.

Inst. II. 13. De exhered. lib. Dig. XXVIII. 2. De lib. et post. her. inst. vel exher. Cod. VI. 28. De lib. praeter. vel exher. VI. 29. De postum. her. inst. vel exh. Gaius II. 123. sq. Ulp. XXII. 14—23. — Dig. XXXVII. 4. Cod. VI. 12. De bon. poss. contra tabulas. Inst. II. 18. Dig. V. 2. De inoff. testamento. — 1. Ulp. XXII. §. 14. *Sui heredes instituendi sunt vel exheredandi;* sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptivi; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus. — 2. Ulp. eod. §. 23. *Emancipatos* liberos, quamvis jure civili

neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit, tamen Praetor jubet, si non instituuntur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas vel inter ceteros; alioquin *contra tabulas bonorum possessionem* eis pollicetur. — 3. Pr. I. de inoff. testam. (2. 18.) Quia plerumque parentes sine causa liberos suos exheredent, vel omittunt, inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exheredatos, aut inique praeteritos, hoc colore, quasi non sanae mentis fuerint, cum testamentum ordinarent. . . . . §. 1. Non autem liberis tantum permissum est, testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam liberorum, parentibus. Soror autem et frater, turpibus personis scriptis heredibus, ex sacris constitutionibus praelati sunt. Non ergo contra omnes heredes agere possunt.

§. 165. 2. Inhalt der Novelle CXV. und Resultate daraus für das neueste Notherbenrecht.

Nov. 115. cap. 3. pr. Sancimus non licere penitus patri vel matri avo, vel aviae, proavo vel proaviae suum filium vel filiam, vel ceteros liberos praeterire aut exheredes in suo facere testamento, nec si per quamlibet donationem, vel legatum vel fideicommissum, vel alium quemcunque modum eis dederit legibus debitam portionem: nisi forsan probabuntur ingrati: et ipsas nominatim ingratitudinis causas parentes suo inseruerint testamento. §. 14. verb.: Sive igitur omnes memoratas ingratitudinis causas, sive certas ex his, sive unam quamlibet parentes in testamento suo inseruerint, et scripti heredes nominatam, vel nominatas causas, vel unam ex his veram esse monstraverint, testamentum suam habere firmitatem decernimus. Si autem haec observata non fuerint, nullum exheredatis liberis praejudicium generari: sed quantum ad institutionem heredis pertinet, testamento evacuato, ad parentum hereditatem liberos tanquam ab intestato ex aequa parte pervenire cet. Cap. 4. pr. Sancimus itaque non licere liberis parentes suos praeterire, . . nisi causas, quas enumeravimus, in suis testamentis specialiter nominaverint cet.

BB. Erwerb einer deferirten Erbschaft.

§. 166. A. Erfordernisse.

Pr. I. h. t. (2. 19.) Heredes autem aut *necessarii* dicuntur, aut *sui et necessarii*, aut *extranei*. §. 1. *Necessarius heres* est servus heres institutus. Ideoque sic appellatur, quia, sive velit sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. §. 2. *Sui et necessarii heredes* sunt, velut filius, filia, nepos neptisve ex filio, et deinceps ceteri liberi, qui in potestate morientis modo fuerint. . . .

§. 3. Caeteri, qui testatoris juri subjecti non sunt, *extranei heredes* appellantur. Ulpian. XXII. 25. Extraneus heres, si quidem cum cretione sit heres institutus *cernendo* fit heres, si vero sine cretione, *pro herede gerendo.* L. 2. §. 3. D. de bon. poss. (37. 1.) Ulpian: Invito autem nemini bonorum possessio adquiritur. — Ueber die Cretio insbesondere vergl. Gaius II. 164—168. 170—178. Ulp. XXII. 25. 27. 28. 30—40.

§. 167. B. Wirkungen und Mittel die nachtheiligen Wirkungen des Erbschaftserwerbes abzuwenden.

1. L. 37. D. h. t. (29. 2.) Pomponius: Heres in omne jus mortui, non tantum singularum rerum dominium succedit, cum et ea quae in nominibus sunt, ad heredem transeant. — Cf. Dig. X. 2. Cod. III. 34. Communia utriusque jud. tam. fam. erc. quam comm. div. XXXVII. 6. De collat. bonorum. Cod. VI. 20. De collationibus. Dig. XXXVII. 7. De dotis coll. Nov. XVIII. c. 6. Nov. XCVII. c. 6. — Dig. XVIII. 4. Cod. IV. 39. De her. vel act. vendita. Gaius II. 252—257. III. 85—87. — Dig. V. 3. Cod. III. 31. De hered. pet. V. 4. Si pars hered. petatur. Gaius II. 57. IV. 17. Dig. XLIII. 2. Cod. VIII. 2. Quorum bonorum. — 2. Gaius II. 158—163. Ulp. XXII. 24. Dig. XXVIII. 8. Cod. VI. 30. De jure delib. §. 6. I. de hered. qual. (2. 19.) Nov. 1. c. 2. Dig. XLII. 6. De separat. — Ueber den Abzug der Quarta Falcidia f. Inst. II. 22. Dig. XXXV. 2. Cod. VI. 50. ad Leg. Falc. Gaius II. 224 —227. (Lex Furia, Voconia, Falcidia.) Ulp. XXIV. 32. §. 1. I. de reb. sing. per fideic. rel. (2. 24.)

§. 168. CC. Verlust einer deferirten Erbschaft.

Dig. XXIX. 2. De adq. v. omitt. her. Cod. VI. 19. De repud. v. abstin. her. — §. 5. I. de her. qual. (2. 19.) L. 7. §. 5. D. de min. (4. 4.) — Dig. XXXIV. 9. De his quae ut indignis auferuntur. Cod. VI. 35. De his quibus ut indignis hereditates auferuntur. Ulp. XIX. 17. Paulus III. 5.

Zweite Abtheilung.

Mittelbare Erbfolge, Lehre von den Vermächtnissen.

§. 169. AA. Von Legaten.

Gaius II. 192. Legatorum utique genera sunt quatuor; aut enim *per vindicationem* legamus, (vergl. §. 193—200), aut *per damnationem*, (vergl. §. 201—208.), aut *sinendi modo*, (vergl. §. 209—215.) aut *per praeceptionem*. (Vergl. §. 216—223.) Ulp. XXIV. 2—14. — §. 2. I. de legat. (2. 20.)

§. 170. BB. Von Fideicommissen.

Ueber ihre Ausbildung zu einem Rechtsinstitute seit Augustus s. Inst. II. 23. De fideicom. hered., insbesondere §. 1. und oben §. 150. — Vergl. Cic. de fin. II. 17. in Verr. I. 47. Val. Max. IV. 2. 7. Gaius II. 260—267. Ulp. XXV. 4—13. 18. — Ueber das S. C. Trebellianum s. §. 4. I. l. c. Dig. XXXVI. 1. Cod. VI. 49.; über das S. C. Pegasianum s. §. 5. I. l. c., über die Vereinigung beider S. C. unter Justinian s. §. 7. I. l. c.

§. 171. CC. Von der Vereinigung der Legate und Fideicommisse.

Ueber die Unterschiede zwischen Legaten und Fideicommissen vergl. Gaius II. 268—289. — In Betreff ihrer Vereinigung vergl. L. 1. C. communia de leg. et fid. (6. 43.) (v. Justinian a. 529.) — §. 2. 3. I. de leg. (2. 20.) Cum antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissia autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus, *omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia:* sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura.

§. 172. DD. Von Codicillen.

Inst. II. 25. Cod. XI. 36. De codicillis. Dig. XXIX. 7. De jure codicillorum. Gaius II. 270. 273. — Pr. I. h. t. (2. 25.) Ante Augusti tempora constat codicillorum jus in usu non fuisse: sed primus Lucius Lentulus . . codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum D. Augustus voluntatem ejus implesset: deinceps reliqui ejus auctoritatem sequuti, fideicommissa praestabant; et filia Lentuli legata, quae jure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cujus tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an posset recipi hoc, nec absonans a juris ratione codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse, propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent, ubi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quae tempora, cum et Labeo codicillos fecisset: jam nemini dubium erat, quin codicilli jure optimo admitterentur.

§. 173. B. Von der Bonorum Possessio.

AA. Arten im Allgemeinen.

1. Ueber Bonorum possessio edictalis und decretalis vergl. L. 30. §. 1. D. de adq. her. (29. 2.) L. 1. §. 7. D. de succ. ed. (38. 9.) —

2. Ueber B. P. testamentaria und ab intestato s. Ulp. XXVIII. 1. Bonorum possessio datur aut *contra tabulas testamenti*, aut *secundum tabulas* aut *intestati*. — 3. Ueber B. P. ordinaria im Gegensatze der extraordinaria s. L. 5. §. 3. D. de leg. praest. (37. 5.) L. 3. §. 14—18. D. de Carb. ed. (37. 10.) — 4. Ueber B. P. cum re und sine re s. Ulp. XXVIII. 13. Bonorum possessio aut *cum re* datur aut *sine re: cum re*, si is, qui accepit, cum effectu bona retineat, *sine re*, cum alius jure civili evincere hereditatem possit, veluti si suus heres intestati sit, bonorum possessio sine re est, quoniam suus heres evincere hereditatem jure legitimo possit.

§. 174. BB. Bonorum possessio ordinaria edictalis insbesondere.

A. Bonorum possessio ab intestato.

1. B. P. ab int. in das Vermögen eines Ingenuus: *a*. Ex edicto Unde liberi Gaius III. 26. Ulp. XXVIII. 8. §. 9. I. de her. quae ab int. (3. 1.) Dig. XXXVIII. 6. . . unde liberi. — *b*. Ex ed. Unde legitimi Gaius III. 27. 28. Dig. XXXVIII. 7. Unde legitimi. — *c*. Ex ed. Unde cognati. Gaius III. 28—31. Ulp. XXVIII. 9. Dig. XXXVIII. 8. Unde cognati. — *d*. Ex ed. Unde vir et uxor Coll. XVI. 8. §. 1. Dig. XXXVIII. 11. Unde vir et uxor. — 2. B. P. ab int. in das Vermögen eines Freigelassenen. Ulp. XXVIII. 7. *Intestati* datur *bonorum possessio* per septem gradus: primo gradu *liberis;* secundo *legitimis heredibus;* tertio *proximis cognatis;* quarto *familiae patroni;* quinto *patrono*, *patronae*, *item liberis parentibusve patroni patronaeve;* sexto *viro*, *uxori;* septimo *cognatis manumissoris*, quibus per Legem Furiam plus mille asses capere licet. —

§. 175. B. Bonorum possessio testamentaria.

1. Bonorum possessio contra tabulas.

Ulp. XXVIII. 2. Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo jure non ad eos pertineat hereditas. §. 3. Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptivis datur, sed naturalibus quidem emancipatis, non tamen et illis qui in adoptiva familia sunt; adoptivis autem his tantum, qui in potestate manserunt. Idem XXII. 23. L. 3. §. 11. L. 10. §. 5. 6. D. de bon. poss. c. t. (37. 4.)

§. 176. 2. Bonorum possessio secundum tabulas.

Gaius II. 119. Praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti hereditatem pollicetur; cet. §. 120. Ulp. XXVIII. 6. Etiamsi jure civili

non valeat testamentum, forte quod familiae mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium civium Romanorum signis, bonorum possessio datur. — Idem. l. c. §. 5. Secundum tabulas B. P. datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit, nemo sit aut petere nolint.

§. 177. CC. Bonorum possessio extraordinaria insbesondere.

1. B. P. patroni contra tabulas liberti: Pr. I. de succ. lib. (4. 8.) L. 2. D. de op. lib. (38. 1.) L. 1. §. 1. D. de bon. lib. (38. 2.) L. 1. D. de op. lib. (38. 1.) — L. 1. §. 2. L. 37. D. de bon. lib. (38. 2.) L. 1. §. 4. D. si a par. (37. 12.) L. 4. C. de bon. lib. (6. 4.) §. 3. I. eod. (3. 8.) — 2. B. P. Litis ordinandae gratia und Quibus ex Legibus: L. 8. pr. D. de inoff. test. (5. 2.) L. 2. C. eod. (3. 8.) — Dig. XXVIII. 14. Ut ex Legibus, SCtis bonorum possessio detur. Ulp. XXVIII. 7. XXIX. 5—7.

§. 178. DD. Erwerb der Bonorum possessio und Folgen desselben.

§. 2. I. de bon. poss. (3. 10.) Quos autem solus vocat Praetor ad hereditatem, heredes quidem ipso jure non fiunt: nam Praetor heredem facere non potest; per legem enim tantum vel similem juris constitutionem heredes fiunt, veluti per S. C. et Constitutiones principales: sed cum eis Praetor dat bonorum possessionem loco heredum constituuntur et vocantur bonorum possessores. L. 1. §. 9—16. D. de succ. ed. (38. 9.) — Ueber Agnitio bonorum possessionis im neuesten römischen Rechte s. L. 9. C. qui admitti ad bon. poss. (6. 9.) §. 7. I. de bon. poss. (3. 10.) — L. 3. §. 8. D. eod. (37. 1.)

§. 179. EE. Veränderungen der Bonorum possessio.

II. Geschichte des römischen Civilverfahrens.

Erstes Kapitel.

Bestandtheile des Civilverfahrens.

§. 180. 1. Klagen, Actionen i. e. S.

1. Begriff von Actio i. w. S.: Pr. I. de act. (4. 6.) *Actio* nihil aliud est, quam jus persequendi in judicio, quod sibi debetur. — L. 1. D. de except. (44. 1.) Ulp. *Agere* etiam is videtur, qui exceptione utitur, nam reus in exceptione actor est. — L. 8. §. 1. D. de verb. sign. (50. 16.) Paulus: *Actionis* verbo non continetur exceptio. — 2. Rechtshistorisch besonders interessante Arten der Klagen: *a.* Pr. I. de success. subl. (3. 21.) (Bonorum emptio) tunc locum habebat, quando *judicia ordinaria* in usu fuerunt; sed quum *extraordinariis judiciis* posteritas usa est cet. §. 8.

I. de interd. (4. 15.) nam quotiens *extra ordinem* jus dicitur, (qualia sunt hodie omnia judicia) cet. vergl. m. L. 47. §. 1. D. de neg. gest. (3. 5.) Paulus: in *extraordinariis judiciis* . . conceptio formularum non observatur. — *b.* Cic. pro Rosc. c. 4. Top. 17. de off. III. 15. (Iudicia, Arbitria.) §. 28. I. de action. (4. 6.) Actionum autem quaedam *bonae fidei* sunt, quaedam *stricti juris*. *Bonae fidei* sunt hae: ex empto, vendito, locato, conducto, cet. §. 30. I. eod. In bonae fidei judiciis libera potestas permitti videtur judici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. — §. 31. I. eod. Praeterea quasdam *actiones arbitrarias*, id est, ex arbitrio judicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio judicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat, veluti rem restituat vel exhibeat vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat, condemnari debet. — *c.* L. 1. pr. D. de praescr. verb. (19. 5.) Papinian. Nonnunquam evenit, ut, cessantibus *judiciis proditis et vulgaribus actionibus*, quum proprium nomen invenire non possumus, facile descendamus ad eas, quae *in factum* appellantur. — Gaius IV. 45. Sed eas quidem formulas, in quibus de jure quaeritur, *In jus conceptas* vocamus; quales sunt, quibus intendimus, Nostrum esse aliquid jure Quiritium, aut Nobis dari oportere, aut Pro fure damnum (decidere oportere, in) quibus juris civilis intentio est. §. 46. Ceteras vero *In factum conceptas* vocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis conceptio est, (sed) initio formulae nominato eo quod factum est adjiciuntur ea verba, per quae judici damnandi absolvendive potestas datur. — 3. Bestandtheile der römischen Actio: Gaius IV. 39. Partes autem formularum hae sunt: *demonstratio*, *intentio*, *adjudicatio*, *condemnatio*. §. 40. *Demonstratio* est ea pars formulae, quae praecipue ideo inseritur, ut demonstretur res, de qua agitur, velut haec pars formulae: Quod Aulus Agerius Numerio Negidio hominem vendidit; item haec: Quod Aulus Agerius apud Numerium Negidium hominem deposuit. §. 41. *Intentio* est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit, velut haec pars formulae: Si paret Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium x milia dare oportere cet. §. 42. *Adjudicatio* est ea pars formulae, qua permittitur judici rem alicui ex litigatoribus adjudicare, velut si inter coheredes familiae erciscundae agatur, aut inter socios communi dividundo, aut inter vicinos finium regundorum: nam illic ita est: Quantum adiudicari oportet iudex Titio adiudicato. §. 43. *Condemnatio* est ea pars formulae, quae judici condemnandi absolvendive potestas permittitur, velut haec pars formulae: Iudex Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium x milia condemna; si non paret, absolve.

§. 181. 2. Einreden, Exceptionen, Repliken, Dupliken.

Gaius IV. 108. 116. sq. Inst. IV. 13. Dig. XLIV. 1. Cod. VIII. 36. De exceptionibus seu praescriptionibus — L. 2. pr. D. h. t. Ulpian: *Exceptio* dicta est quasi quaedam exclusio, quae opponi actioni cuiusque rei solet ad eludendum id, quod in intentionem condemnationemve deductum est. — Gaius IV. 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, quia adfirmat is cum quo agitur: nam si verbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numeravit, sic exceptio concipitur: Si in ea re nihil dolo malo Auli Agerii factum sit neque fiat, cet. — Inst. IV. 14. De replicationibus. L. 2. §. 1. D. de except. (44. 1.) Ulpian.: *Replicationes* nihil aliud sunt, quam exceptiones, et a parte actoris veniunt: quae quidem ideo necessariae sunt, ut exceptiones excludant; semper enim replicatio idcirco objicitur, ut exceptionem oppugnet. §. 3. Sed et contra replicationem solet dari *triplicatio*, et contra triplicationem rursus, et deinceps multiplicantur nomina: dum aut reus aut actor objicit.

§. 182. 3. Litiscontestation.

Gaius III. 180. Cod. III. 9. De litis contestatione. *Festus s. v. Contestari.* Contestari est, cum uterque reus dicit: *Testes estote. Contestari litem* dicuntur duo aut plures adversarii, quod *ordinato judicio*, utraque pars dicere solet: *Testes estote.* — L. 1. C. de lit. const. (3. 9.) Sever. et Anton. (a. 203.) *Res in judicium deducta* non videtur, si tantum postulatio simplex celebrata sit, vel actionis species ante judicium reo cognita. Inter *litem* enim *contestatam* et *editam actionem* permultum interest. *Lis* enim tunc *contestata* videtur, cum judex per narrationem negotii causam audire coeperit.

§. 183. 4. Urtheil.

Dig. XLII. 1. Cod. VII. 52. De re judicata. Dig. XLIV. 2. De exceptione rei judicatae. Cod. VII. 45. De sententiis. L. 1. D. de re jud. (42. 1.) Modest. *Res judicata* dicitur, quae finem controversiarum pronunciatione judicis accepit; quod vel condemnatione vel absolutione contingit. L. 205. D. de reg. jur. (50. 17.) Ulp. Res judicata pro veritate accipitur. — Gaius III. 180. IV. 103—108.

§. 184. 5. Execution.

Paulus S. R. V. 5a. De effectu sententiarum. 5b. De rebus auctoritate judicis possidendis. Dig. XLII. 1. De re jud. et de effectu sent. 2. De confessis. 3. De cessione bonorum. 4. Quibus ex causis in possessionem eatur. 5. De rebus auctoritate judicis possidendis seu

vendendis. 6—8. Cod. VII. 53. De executione rei judicatae. 59. De confessis. 71. Qui bonis cedere possunt. 72. De bonis auctoritate judicis possidendis s. venundandis. 73—75. — 1) Die Execution der XII Tafeln. Von der Manus injectio: Gellius XX. 1. XV. 13. Gaius IV. 21—25. Vergl. III. 78. — 2) Die Execution des prätorischen Edicts: a. Personalexecution: Liv. XXIII. 14. Val. Max. VII. 6. 1. Sen. de benef. III. 8. Plin. Ep. III. 19. Ulp. in L. 33. pr. D. ex quib. caus. mai. (4. 6.) — Quinct. I. O. V. 10. 60. VII. 3. 27. III. 6. 25. Gaius III. 199. L. 34. D. de re jud. (42. 1.) — Lex Gall. Cisalp. c. 21. 22. — b. Vermögensexecution: Von der Missio in possessionem bonorum und Bonorum venditio: Cic. Oratio pro Quinctio. Lex Gall. Cisalp. c. 22. Tab. Heracl. c. 8. Gaius III. 77—81. Dig. XLII. 4. 5. 6—8. Cod. VII. 72. 73—75. Theophil. III. 12. pr. — 3) Die Execution der Kaiserzeit. Von der direct auf den Klagegegenstand gerichteten Execution: L. 32. §. 4. D. de adm. tut. (26. 7.) L. 68. D. de rei vind. (6. 1.) Cod. VIII. 23. Si in causa judicati pignus captum sit. — L. 31. D. de re jud. (42. 1.) L. 5. §. 10. D. de agnosc. v. al. lib. (25. 3.) L. 9. §. 6. D. ad Leg. Iul. pecul. (48. 13.) — L. 34. 15. pr. §. 1. D. de re jud. (42. 1.) L. 1. 2. 3. C. de execut. rei jud. (7. 53.) L. 2. C. qui pot. (8. 18.) L. 1. 2. C. quando fiscus (4. 15.) — §. 32. I. de act. (4. 6.) L. 68. D. de rei vind. (6. 1.)

§. 185. 6. Rechtsmittel.

1. *Appellatio:* Paul. S. R. V. 32—37. Dig. XLIX. 1. De appell. et relat. Theod. Cod. XI. 30. De app. et poenis earum et consultat. 31—38. Iust. Cod. VII. 62. De app. et consult. Nov. 23. 49. 82. 126. — 2. *Supplicatio:* Iust. Cod. I. 19. De precibus imperatori offerendis et de quibus rebus supplicare liceat vel non. Nov. Th. C. 19. Contra sententias praefectorum praetorio injustas post successionem intra biennium supplicandum. Iust. Cod. VII. 47. De sententiis praef. praet. Nov. Iust. 119. c. 5. — 3. Verhalten bei Nichtigkeit des Urtheils: Dig. XLIX. 8. Quae sententiae sine appellatione rescinduntur. Iust. Cod. VII. 64. Quando provocare non est necesse. 58. Si ex falsis instrumentis vel testimoniis judicatum sit. Ueber die Revocatio sententiae in duplum s. Paul. V. 5. §. 5. 7. 8. Gregor. Cod. X. 1. L. 1. — 4. *Restitutio:* Iust. Cod. II. 27. Si adv. rem judicatam restitutio postuletur. L. 7. §. 4. L. 17. L. 42. D. de min. (4. 4.) L. 32. C. de transact. (2. 6.) L. 2. C. sent. resc. n. posse (7. 50.) — 5. *Retractatio:* L. un. C. de sent. adv. fisc. latis retract. (10. 9.)

Zweites Kapitel.

Das Verfahren selbst.

§. 186. 1. Verfahren per Legis actiones.

L. 2. §. 6. D. de or. jur. (1. 2.) Gaius IV. 11. Actiones, quas in usu Veteres habuerunt, *Legis actiones* appellabantur, vel ideo quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus complures actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, vel ideo quia ipsarum legum verbis accommodatae erant, et ideo immutabiles perinde atque leges observabantur. cet. §. 12. Lege autem agebatur modis quinque, *sacramento*, *per judicis postulationem*, *per condictionem*, *per manus injectionem*, *per pignoris captionem*. §. 13—29.

§. 187. 2. Verfahren per concepta verba s. per formulas. Zeit des Ordo judiciorum privatorum. — Extraordinariae cognitiones s. Persecutiones.

1. Gaius IV. §. 30. Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium venerunt: namque ex nimia subtilitate Veterum, qui tunc jura condiderunt, eo res perducta est, ut, vel qui minimum errasset, litem perderet; itaque per Legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones effectumque est, ut *per concepta verba*, id est *per formulas* litigaremus. §. 31. Tantum ex duabus causis permissum est lege agere, damni infecti et si centumvirale judicium fit; cet. Idem IV. 32—68. — 2. Pr. I. de success. subl. (3. 12.) (Bonorum emptio) tunc locum habebat, quando *judicia ordinaria* in usu fuerunt; sed quum *extraordinariis judiciis* posteritas usa est cet. §. 8. I. de interd. (4. 15.) nam quotiens *extra ordinem* jus dicitur, (qualia sunt hodie omnia judicia; cet.) vergl. m. L. 47. §. 1. D. de neg. gest. (3. 5.) Paulus: in *extraordinariis judiciis* . . conceptio formularum non observatur.

§. 188. 3. Verfahren nach aufgehobenem Ordo judiciorum privatorum.

L. 2. C. de pedaneis judicibus (3. 3.) Impp. Diocletianus et Maximianus: Placet nobis, praesides de his causis, in quibus, quod ipsi non possent cognoscere, antehac pedaneos judices dabant, notionis suae examen adhibere: ita tamen, ut, si vel propter occupationes publicas vel propter causarum multitudinem omnia huiusmodi negotia non potuerint cognoscere, judices dandi habeant potestatem. Quod non ita accipi convenit, ut in his etiam causis, in quibus solebant ex officio suo cognoscere, dandi judices licentia eis permissa credatur. Quod usque adeo in praesidum cognitione retinendum est, ut eorum judicia

non deminuta videantur: dum tamen et de ingenuitate, super qua poterant etiam ante cognoscere, et de libertinitate Praesides ipsi dijudicent. (a. 294.) L. 5. C. eod. (Julianus a. 362.) Vergl. die Stellen §. 187. 2. — Cod. I. 19. De precib. imper. off. 220. Quando libellus principi datus litis contestationem faciat. 22. De diversis rescript. — Cod. VII. 61. De relation. 62. De app. et consult. Nov. 82. c. 14. Nov. 113. c. 1. pr. i. f. — Nov. 125.

III. Geschichte des römischen Strafverfahrens.

§. 189. 1. Zur Zeit der Könige und der römischen Republik.

A. Von den Inhabern der Criminaljurisdiction:

1. Gerichtsbarkeit der Hausväter, Familiengerichte, Iudicia domestica Dionys. fragm. Vat. 64. *'Ρωμαῖοι δὲ πᾶσαν ἀναπετάσαντες οἰκίαν, καὶ μέχρι τοῦ δωματίου τὴν ἀρχὴν τῶν τιμητῶν προαγαγόντες, ἁπάντων ἐποίησαν ἐπίσκοπον καὶ φύλακα τῶν ἐν αὐτῇ γινομένων οὔτε δεσπότην οἰόμενοι δεῖν ὠμὸν εἶναι περὶ τὰς τιμωρίας οἰκετῶν· οὔτε πατέρα πικρὸν ἢ μαλθακὸν πέρα τοῦ μετρίου περὶ τέκνων ἀγωγάς· οὔτε ἄνδρα περὶ κοινωνίαν γαμετῆς γυναικὸς ἄδικον.* Suet. Tib. 35. Ut propinqui more maiorum de communi sententia coërcerent. Tac. Ann. XIII. 32. Plin. H. N. XIV. 13. Gell. X. 23. Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 20. S. 46. — 2. Gerichtsbarkeit der Könige: Dion. II. 14. *βασιλεῖ μὲν οὖν ἐξῄρητο τάδε τὰ γέρα . . . . τῶν ἀδικημάτων τὰ μέγιστα μὲν αὐτὸν δικάζειν, τὰ δὲ ἐλάττονα τοῖς βουλευταῖς ἐπιτρέπειν.* vergl. II. 29. IV. 25. 36. L. 2. §. 14. D. de or. jur. (1. 2.) — 3. Gerichtsbarkeit der Magistrate: Dion. X. 1. *ὡς δ'ἐπαύσαντο μοναρχούμενοι, τοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ὑπατεύουσιν ἀνέκειτο τὰ τ'ἄλλα τῶν βασιλέων ἔργα, καὶ ἡ τοῦ δικαίου διάγνωσις.* IV. 73. V. 8. 9. 13. 19. 70. Liv. II. 1. 4. 5. Cic. de rep. II. 32. Val. Max. V. 8. 1. Cassiod. Var. VI. 1. — Liv. II. 8. X. 9. Cic. l. c. 31. — L. 2. §. 16. D. de or. jur. (1. 2.) Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 20. S. 46. 47. §. 30. S. 56. 57. — 4. Gerichtsbarkeit der Pontifices: Festus s. v. Probrum. Maximus pontifex. Ordo sacerdotum. Cic. ad Att. I. 13. 14. 16. de leg. II. 9. Incestum pontifices supremo supplicio sanciunto. Plut. Caes. 10. Cic. l. c. c. 28. 29. Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 20. S. 47. — 5. Gerichtsbarkeit des Populus: Polyb. VI. 14. *τιμῆς γάρ ἐστι καὶ τιμωρίας ἐν τῇ πολιτείᾳ μόνος ὁ δῆμος κύριος . . . . . θανάτου δὲ κρίνει μόνος.* — Cic. de leg. III. 19. Verba XII Tab. De capite civis nisi per maximum comitiatum ne ferunto. — Von Parricidii quaestores: Fest. s. v. Parici; von Decemviri perduellionis: Cic. de re publ. II. 31. Liv. I. 26. L. 2. §. 3. 23. D. de or. jur. (1. 2.) Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 20.

S. 47—48. Ueber die Quaestiones perpetuae ebendaselbst §. 41. S. 91. u. E. S. 92. 93.

§. 190. B. Form des Criminalverfahrens.

1. Die Form des Verfahrens im Allgemeinen war die des Accusationsprocesses: Lex Servilia c. 2. 4. 5. L. 6. §. 2. D. de mun. (50. 4.) Si quis accusatorem non habeat, non debeat honoribus prohiberi, quemadmodum non debet is, cuius accusator destiterit: ita enim Imperator noster . . rescripsit. — Dig. XLVIII. 2. Cod. IX. 2. Qui accus. non poss. — 2. Bestandtheile des Verfahrens im Einzelnen: Postulatio: Cic. Divin. c. 20. ad div. VIII. 6. — Divinatio: Cic. l. c. c. 7. 19. 20. ad Quint. fratr. III. 2. Quinct. I. O. III. 10. 3. VII. 4. 33. Ascon. in Cic. pro Mil. 40. ed. Bait. Gellius II. 4. Pseudo-Ascon. Arg. in Cic. Div. p. 99. Nominis vel criminis delatio: Cic. Divin. 3. 15. 19. 20. pro Cluent. 4. 8. 17. ad div. VIII. 6. Fragm. Leg. Servil. c. 1. 8. Cic. pro Rosc. A. 3. 10. 23. 45; in Verr. I. 6. II. 28. pro Ligar. 1. pro Cael. 23. Tac. Ann. VI. 19. XIII. 19. XIV. 48. Hist. II. 28. Interrogatio: Pseudo-Asc. in Cic. in Verr. Act. I. c. 2. lib. II. 3. Schol. Bobiens. p. 342. Cic. pro domo 29. Tac. Ann. XIII. 14. XIV. 46. XVI. 21. Inscriptio und Subscriptio: Cic. l. c. 20. pro Cluent. 31. Ascon. in Cic. pro Mil. 35. p. 55. Quinct. Declam. 319. Gell. II. 4. Nominis receptio: Cic. in Verr. II. 38. IV. 19. ad div. VIII. 8. Tac. Ann. II. 74. III. 70. — Verfahren vor den Judices. Sortitio und Subsortitio: Cic. in Verr. I. 7. 19. 61. ad Att. I. 16. pro Cluent. 33. 35. Schol. Gronov. in Cic. in Verr. Act. I. c. 6. Pseudo-Asc. in Cic. loc. eod. — Beeidigung der Richter: Cic. pro Rosc. Am. 3. 52. in Verr. Act. I. 10. lib. I. 4. V. 8. pro Cluent. 10. Pseudo-Asc. in Cic. l. c. c. 6. 10. 13. — Anklage und Vertheidigungsreden: Cic. Brut. 30. pro Cael. 19. de off. II. 14. pro Cluent. 40. Quinct. I. O. XI. 1. 51. Pseudo-Asc. in Cic. Div. 4. — Altercationen: Quinct. I. O. VI. 4. 1. Beweisverfahren: Quinct. Declam. 313. — Ampliatio: Auct. ad Herenn. IV. 36. Cic. in Verr. I. 29. pro Cluent. c. 28. Pseudo-Asc. in Cic. in Verr. I. 9. 29. — Comperendinatio: Cic. in Verr. I. 9. Pseudo-Asc. in Cic. in Verr. I. 17. (Actio prima und Actio secunda: Cic. in Verr. l. c. Pseudo-Asc. ad h. l. — Abstimmung und Urtheil: Cic. de or. I. 26. in Verr. I. 9. pro Cluent. c. 20. 27. 30. Div. 7. Fragm. Leg. Serv. c. 12. 13. Pseudo-Asc. in Cic. Div. c. 7. in Verr. I. 9. — Cic. ad div. VIII. 8. in Verr. II. 38. V. 6. in Pis. c. 40. ad Att. IV. 16. 8. — Execution: Fragm. Leg. Serv. c. 17. 19. 20. Cic. in Verr. II. 38. Seneca de ira III. 19. Suet. Tib. c. 61. Tac. Ann. IV. 70.

§. 191. 2. Zur Kaiserzeit.

Allmähliges Verschwinden der Quaestiones perpetuae: Paul. in L. 8. D. de publ. jud. (48. 1.) Ordo exercendorum publicorum capitalium in usu esse desiit, durante tamen poena legum, quum extra ordinem crimina probantur. Jurisdiction der Kaiser, des Senates, der Praefecti praetorio fürs ganze Reich: Suet. Oct. 33. Tib. 60. 62. Cal. 27. Claud. 29. Ner. 35—37. Galb. 14. Vitell. 14. Dom. 10. Tac. Ann. VI. 10. XI. 235. 36. Tac. Ann. III. 12. XII. 60. XIV. 41. Dio Cass. LII. 31. 32. Jurisdiction des Praefectus urbi in Rom und Constantinopel: L. 1. pr. D. de off. praef. urb. (1. 12.) Omnia omnino crimina praefectura urbis sibi vindicavit. L. 1. §. 3. 5. 7. 10. 13. 14. D. eod. L. un. C. de off. praef. vigil. (1. 43.) L. 7. C. ad Leg. Fav. de plag. (9. 20.) Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 62. S. 11. Ueber die Criminaljurisdiction der Iuridici in Italien und der Praesides provinciae in den Provinzen s. ebendaselbst §. 67. S. 18. Allgemeine Reichsgerichte seit Constantin: L. 10 Th. C. de off. praef. praet. (1. 5.) L. 4. Iust. C. eod. (1. 26.) L. 2. Th. C. de off. mag. mil. (1. 7.) L. un. I. C. ut omnes jud. (1. 49.) L. un. C. de ration. op. publ. (8. 13.) Cassiod. Var. VI. 3. — L. 33. Th. C. de appell. (11. 30.) Cassiod. Var. VI. 15. Vergl. Aeußere Rechtsgeschichte §. 92. S. 38. b. — Aufkommen des Inquisitionsprocesses neben dem Accusationsverfahren: L. 7. C. de accus. et inscript. (9. 2.) (Gordian a. 245.) Ea quidem, quae per officium praesidibus denuntiantur, et circa solennia accusationum posse perpendi incognitum non est. Verum si falsis necne notoriis insimulatus sit, perpenso judicio dispici debet. L. 13. D. de off. praes. (1. 18.) Ulp. Congruit bono et gravi Praesidi curare, ut pacta et quieta provincia sit, quam regit: ut malis hominibus provincia careat eosque conquirat: nam et sacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet et prout quisque deliquerit, in eum animadvertere.
